

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра практичної психології та психодіагностики

М. І. МУШКЕВИЧ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД СІМ'Ї

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

(в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти
ступеня бакалавр факультету психології)

Луцьк
Вежа-Друк
2022

УДК 159.922.761

М 25

*Рекомендовано навчально-методичною радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол №10 від 21 червня 2022 р.)*

Рецензенти:

Гошовський Я. О. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Лазорко О. В. – доктор психологічних наук, професор кафедри загальної та клінічної психології Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Губіна А. М. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри іноземної та української філології Луцького національного технічного університету.

Мушкевич М. І.

М 25 Психологічний супровід сім'ї : навчально-методичні рекомендації (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології) / М. І. Мушкевич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2022. – 88 с.

Навчально-методичні рекомендації з курсу «Психологічний супровід сім'ї» розроблено відповідно до навчального плану і складається з навчальної програми курсу, практичних та лабораторних занять, питань до самоконтролю, завдань для самостійної роботи, списку рекомендованої літератури. Вивчення дисципліни допоможе студентам орієнтуватися в теоретичних питаннях, де особлива увага і детальний аналіз приділяється психологічним особливостям і механізмам розвитку кризових ситуацій у сім'ї, конструктивному погляду на кризу як можливість окремої людини пізнати себе та інших, вийти на якісно новий рівень усвідомлення свого сімейного життя.

Матеріали призначені для студентів факультету психології, які навчаються за спеціальністю «Психологія».

УДК УДК 159.922.761

© Мушкевич М. І., 2022

ЗМІСТ

Опис навчальної дисципліни	4
Заплановані результати навчання.....	6
Результати навчання	8
Інформаційний обсяг навчальної дисципліни.....	10
Теми навчальної дисципліни	12
Розподіл балів та критерії оцінювання	75
Політика щодо дедлайнів та перескладання	77
Неформальна освіта	77
Завдання для самостійної роботи	78
Орієнтовна тематика есе.....	81
Академічна доброчесність	83
Рекомендована література.....	84
Перелік питань до заліку	86

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна спрямована на поповнення теоретичних знань студентів щодо таких специфічних особливостей роботи з сім'єю як психодіагностика, психоедукація, психоконсультування та психотерапія. На заняттях детально аналізується нуклеарна сім'я, особливості переживання кризових ситуацій з моменту створення сім'ї та на різних її етапах.

Особлива увага і детальний аналіз приділяється психологічним особливостям і механізмам розвитку кризових ситуацій у сім'ї, конструктивному погляду на кризу як можливість окремої людини пізнати себе та інших, вийти на якісно новий рівень усвідомлення свого сімейного життя.

Основні зусилля спрямовані на оздоровленню сім'ї як системи, підвищення стресостійкості і соціально-психологічного адаптації. Велика увага приділяється обговоренню питань подружніх конфліктів батьківсько-дитячих стосунків. Модельні справи надають можливі способи вирішення конфліктних ситуацій і в репертуарі змін стереотипних сценаріїв конфліктуючих сторін.

Навчальна дисципліна передбачає теорію і практику системи психологічного супроводу сімей, в ній визначається зміст, динаміку, напрями, фокуси такого супроводу, які обумовлені сімейним статусом, віковими характеристиками членів сімей, їх гендерною диференціацією, функційністю чи дисфункційністю сімейної системи.

Вивчається визначення сутності психологічного супроводу у психології, який трактується як вся система професійної діяльності психолога, що охоплює організаційні, діагностичні, просвітницькі, консультативні, психотерапевтичні заходи, спрямовані на створення оптимальних умов розвитку людини, адаптацію та самореалізацію особистості. Зроблено акцент на технологію реалізації психологічного супроводу сім'ї, яка здійснюється за допомогою надання комплексних взаємопов'язаних і взаємообумовлених заходів, організаційно-методичною основою яких є цілеспрямований, поетап-

ний процес, представлений різними методами і прийомами, обумовлений знаннями індивідуальних та міжособистісних особливостей членів сім'ї, як системи, на рівні шлюбної, батьківської та сиблінгової підсистем.

Начальна дисципліна включає процедуру психологічного супроводу сім'ї, загальну методологію дослідження психологічного супроводу, яка ґрунтується на провідних ідеях *системного підходу* (що робить особливі акценти на цілісність системи, у якій будь-які зміни, що відбуваються в одній із підсистем, обов'язково впливають на всі інші підсистеми та на систему загалом). Стратегія супроводу реалізується в межах суб'єкт-суб'єктної схеми «спільне дослідження життєвої ситуації членів сім'ї – прийняття ними рішення про зміну – спільна робота членів сім'ї та психолога – позитивний розвиток кожного члена сім'ї та сім'ї в цілому». Вивчаються основні методи дослідження, такі як спостереження, анкетування, бесіда, тестування, проєктивний метод, психотерапевтичні техніки.

Виділяються основні діагностичні мішені психологічного супроводу сімей: особистісні особливості членів сім'ї; специфіка сімейного клімату; характер стосунків членів сім'ї; особливості функціонування батьківської команди; стилі та типи батьківської взаємодії; особливості стосунків дітей.

Вивчення курсу «Психологічний супровід сім'ї» не обмежується засвоєнням теоретичного матеріалу, воно також формує у студентів певні практичні навички. Вивчення цієї дисципліни проводиться в формі лекцій, практичних робіт та самостійної роботи студентів із підручниками, конспектами лекцій, додатковою літературою.

ЗАПЛАНОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Метою дисципліни є розширення загальної теоретичної підготовки студентів а також формування у них практичного бачення своєї професійної діяльності у сфері психологічного супроводу сім'ї.

Основними завданнями навчальної дисципліни є:

- 1) ознайомити із понятійним апаратом теми;
- 2) надати інформацію про психолого-педагогічний супровід сім'ї;
- 3) оволодіти основними методами дослідження сім'ї, її психоедукації, консультування, психотерапії;
- 4) розглянути сучасні технології психологічного супроводу;
- 5) вміти виявляти інтереси, труднощі, проблеми, конфліктні ситуації в сім'ї;
- 6) вміти складати програму психологічного супроводу сім'ї;
- 7) вміти здійснювати психологічний супровід ядерної і розширеної сімейної системи;

Що буде вивчатися:

- загальні наукові підходи до поняття психологічного супроводу;
- аналіз поняття психологічного супроводу сім'ї як системи «людина – людина»;
- ключові наукові категорії психологічного супроводу батьківства;
- змістовні складові психологічного супроводу сімей із подолання проблем дітей;
- теоретичне обґрунтування структури психологічного супроводу сім'ї;
- психологія сім'ї як системи: ядерна сім'я, сімейна система, шлюбна підсистема, батьківська підсистема, сиблінгова підсистема;
- специфіка та типи батьківсько-дитячих стосунків;
- особистісні та партнерські чинники сім'ї;
- психодіагностичний, психоедукаційний, психоконсультативний, психотерапевтичний комплекси психологічного супроводу сім'ї.

Чому це цікаво вивчати:

Виділено контекст реалізації психологічного супроводу сім'ям, який спирається на домінантні класичні теорії психологічної

допомоги, ґрунтується на системній моделі (М. Боуен, С. Мінухін, В. Сатір) й доповнюються феноменологічною (К. Вітакер, К. Роджерс, Б. Хеллінґер), ресурсною (Н. Пезешкіан, Д. Фрімен), психоаналітичною (А. Адлер, З. Фрейд, К. Юнг), трансактною (Е. Берн, М. Джеймс, Д. Джонгард) моделями психотерапії.

Чому можна навчитися:

Чітко структурувати та організовувати психологічний супровід сімей, побудованих на психологічних принципах, які забезпечено за допомогою спеціальних форм та методів програми психологічного супроводу, до яких входять:

1) на рівні психодіагностичного етапу стандартизовані й проєктивні методики, представлені та описані в попередніх розділах;

2) на рівні психоедукаційного етапу – психопрофілактичні прийоми та просвітницькі заходи відповідно до емпіричних даних щодо прогалин психологічних знань та запитів самих досліджуваних;

3) на рівні психоконсультативного етапу – бесіда й інтерпретація як специфічні форми надання психологічної допомоги, орієнтованої на особистість і взаємодію між членами сім'ї, засвоєння ними ефективних способів самостійного розв'язання проблем;

4) на рівні психотерапевтичного етапу – інтерпретація та обговорення отриманих результатів у процесі емпіричного дослідження, проведення психотехнік «Сімейна скриня», «Написання казки», «Діаграма сім'ї» з подальшим зворотним зв'язком. Вміти використовувати основні стандартні підходи, типові технологічні сценарії психологічної допомоги із використанням системи спеціальних психотехнологічних прийомів і методів.

Інтегральні компетентності: здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології, що передбачають застосування основних психологічних теорій та методів та характеризуються комплексністю і невизначеністю умов.

Методи проведення занять: лекції, практичні, лабораторні заняття.

Форма контролю: іспит.

Результати навчання

Інтегральна компетентність (ІК). Здатність вирішувати складні завдання і проблеми у процесі навчання та професійної діяльності у галузі психології, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій і характеризується комплексністю та невизначеністю умов і вимог.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК2. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні.

ЗК3. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК4. Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК5. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.

ЗК6. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК7. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

ЗК9. Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети.

Фахові компетентності (СК або ФК):

СК1. Здатність здійснювати теоретичний, методологічний та емпіричний аналіз актуальних проблем психологічної науки та / або практики.

СК2. Здатність самостійно планувати, організовувати та здійснювати психологічне дослідження з елементами наукової новизни та / або практичної значущості.

СК3. Здатність обирати і застосувати валідні та надійні методи наукового дослідження та/або доказові методики і техніки практичної діяльності.

СК6. Здатність ефективно взаємодіяти з колегами в моно- та мультидисциплінарних командах.

СК8. Здатність оцінювати межі власної фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію.

СК10. Здатність розробляти та впроваджувати інноваційні методи психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях.

Очікувані програмні результати навчання (ПРН):

ПР1. Здійснювати пошук, опрацювання та аналіз професійно важливих знань із різних джерел із використанням сучасних інформаційнокомунікаційних технологій.

ПР2. Вміти організовувати та проводити психологічне дослідження із застосуванням валідних та надійних методів.

ПР3. Узагальнювати емпіричні дані та формулювати теоретичні висновки.

ПР4. Робити психологічний прогноз щодо розвитку особистості, груп, організацій.

ПР5. Розробляти програми психологічних інтервенцій (тренінг, психотерапія, консультування тощо), провадити їх в індивідуальній та груповій роботі, оцінювати якість.

ПР6. Розробляти просвітницькі матеріали та освітні програми, впроваджувати їх, отримувати зворотній зв'язок, оцінювати якість.

ПР7. Доступно і аргументовано представляти результати досліджень у писемній та усній формах, брати участь у фахових дискусіях.

ПР8. Оцінювати ступінь складності завдань діяльності та приймати рішення про звернення за допомогою або підвищення кваліфікації.

ПР10. Здійснювати аналітичний пошук відповідної до сформульованої проблеми наукової інформації та оцінювати її за критеріями адекватності.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лек.	Практ.	Лабор.	Сам. роб.	Конс.
Змістовий модуль 1. Теорія психологічного супроводу						
Тема 1. Психологічний супровід як методологічна парадигма	16	2	2	2	10	
Тема 2. Моделі психологічного супроводу сімей	16	2	2	2	10	
Тема 3. Розмежування суміжних до психологічного супроводу понять психологічної допомоги	18	2	2	2	10	2
Разом за модулем	50	6	6	6	30	2
Змістовий модуль 2. Психологічний супровід сімейної системи						
Тема 4. Психологічний супровід сім'ї, як системи	16	2	2	2	10	
Тема 5. Вузлові категорії обговорення супроводу батьківства	16	2	2	2	10	
Тема 6. Вузлові категорії обговорення супроводу шлюбної підсистеми	16	2	2	2	10	
Тема 7. Вузлові категорії обговорення супроводу сиблінгової підсистеми	18	2	2	2	10	2
Разом за модулем	66	8	8	8	40	2
Змістовий модуль 3. Практика психологічного супроводу сім'ї						
Тема 8. Розвиток концептуальних підходів до супроводу сім'ї з проблемною дитиною	26	2	2	2	20	
Тема 9. Супровід сім'ї в кризовій ситуації	26	2	2	2	20	
Тема 10. Програма психологічного супроводу сім'ї	42	2	2	2	32	4
Разом за модулем	94	6	6	6	72	4
Всього годин:	210	20	20	20	142	8

Заняття включають інтерактивні форми навчання:

- Творчі завдання
- Дискусії
- Робота в малих групах
- Робота в парах
- Ділова гра
- Рольова гра
- Вправи в трійках

Форма контролю:

ДС – дискусія,

ДБ – дебати,

Т – тести,

РЗ/К – розв'язування задач/кейсів,

ІНДЗ/ІРС – індивідуальне завдання/індивідуальна робота

студента,

РМГ – робота в малих групах,

МКР/КР – модульна контрольна робота/ контрольна робота;

аналітичне есе;

аналіз власної діагностично-консультативно-терапевтичної діяльності тощо.

Обов'язкові види робіт:

– ознайомлення зі змістом основних понять;

– опрацювання літератури до заняття;

– ознайомлення зі змістом питань до заняття;

– опрацювання першоджерел;

– складання теми для самостійного опрацювання на позитивну оцінку;

– вчасно здати викладачу всі звіти за практичні та лабораторні заняття.

ТЕМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Психологічний супровід як методологічна парадигма.

Поняття супроводу. Психологічний супровід. Психолого-педагогічний супровід. Основні завдання психологічного супроводу.

Короткий виклад матеріалу. Актуалізація наукових підходів до психологічного супроводу ставить перед собою мету розкрити основні його смислові одиниці, проаналізувати різноплановість руху і фокусу, розглянути різні види, показники і критерії. На сьогоднішній день під психологічним супроводом розуміють підтримку психічно здорових людей, у яких на певному етапі розвитку виникають особистісні труднощі.

Супровід може бути досить ефективним при вирішенні складних сімейних ситуацій, стосунків між партнерами, батьками, дітьми, в урегулюванні неприємностей на роботі, при переживанні стресу чи дистресу тощо. Супровід розглядають як системну інтегративну технологію соціальнопсихологічної допомоги особистості та як один із видів соціальнопсихологічного патронажу.

В якості термінів, що позначають психологічну допомогу як здоровим так і людям з особливими потребами в літературі пропонуються «сприяння»; «співбуття», «співпраця», «психологічний, чи соціальнопсихологічний супровід». З усіх цих понять по-справжньому прижився в практиці лише термін «супровід». На це є свої причини, і одна з них – глибинний смисловий збіг слова «супровід» і сутності психологічної допомоги особистості.

Етимологічно поняття супроводу близьке за значенням сприянню, спільному пересуванню, допомозі однієї людини іншій в подоланні труднощів. Супроводжувати означає іти, їхати разом з кимось у якості супутника або поводиря». Супровід трактується як дія за дієсловом «супроводжувати», тобто «проводжати, супроводжувати, йти разом з метою провести, слідувати».

Якщо звернутися до загально прийнятого розуміння слова супровід, то воно означає зустріч двох людей і їх спільне проходження загального відрізка шляху, а супроводжувати значить проходити з

кимось частину його шляху. У ситуації супроводу виділяють три основні компоненти:

- той, кого супроводжують;
- той, хто супроводжує;
- і шлях, який вони проходять разом.

Можна сказати, що мова йде про спільне буття людей в певний часовий період людського життя. Супроводжуючий (супутник) постає як людина, що захищає та допомагає подорожньому в дорозі впоратися з мінливістю шляху.

Поняття «супровід» Ю. Слюсарев вживав для позначення недефективної форми надання психологічної допомоги, спрямованої «не просто на підсилення або удосконалення, а на розвиток і саморозвиток самосвідомості особистості», допомоги, яка запускає механізми саморозвитку і активізує власні ресурси людини. Багато дослідників відзначають, що супровід «передбачає підтримку природно розвинутих реакцій, процесів і станів особистості». Більш того, успішно організований психологічний супровід відкриває перспективи особистісного зростання, допомагає людині увійти в ту «зону розвитку», яка їй поки що недоступна.

Аналіз інших трактувань психологічного супроводу в дослідженнях різних авторів показав таке їх бачення:

- психологічний супровід як система професійної діяльності психолога, спрямована на усвідомлення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психологічного розвитку дитини в ситуаціях шкільної взаємодії;

- психологічний супровід як мультидисциплінарний метод, який забезпечує єдність зусиль педагогів, психологів, соціальних і медичних працівників, і заключається у формуванні ними орієнтаційного поля розвитку, де відповідальність за діяльність несе сам суб'єкт розвитку;

- психологічний супровід як позиція психолога по відношенню до суб'єктів взаємодії, де основними принципами роботи є включення, участь, забезпечення.

Вивчаючи оперативну-службову діяльність особового складу підрозділів охорони державного кордону України у А. Журавель під

поняттям «психологічний супровід» розуміє процес організації та проведення комплексу заходів з метою подолання ускладнень, підвищення рівня загальної та ситуативної психологічної стійкості і сприяння ефективному виконанню завдань в різних умовах діяльності. Запропоноване визначення дозволяє виділити основні суттєві структурні елементи психологічного супроводу, а саме: головну мету; суб'єкти та об'єкти психологічного супроводу; основні напрямки психологічного супроводу; форми, методи і засоби психологічного супроводу.

Останнім часом в сучасній психологічній науці парадигма супроводу набуває особливої популярності саме серед моделей шкільної психологічної служби. Дана модель діяльності психологічної служби отримала широке поширення в різних освітніх закладах, серед них і дитячі садочки, школи, середні і вищі професійні навчальні заклади.

Багато авторів визнають існування специфіки реалізації психологічного супроводу в умовах різних видів освітніх закладів, обумовлених різними підходами щодо освітніх задач, можливостей і орієнтирів, іншими характеристиками конкретних освітніх середовищ. Вивчаючи психологічний супровід особистісного розвитку молодших школярів систематизують характеристики його учасників, куди входили вчителі, психологи, адміністрація, батьки, їх функційні обов'язки і можливі сфери діяльності. Супроводжуючу діяльність кожного спеціаліста автори розглядають з позицій створення умов для забезпечення навчального процесу у відповідності з індивідуальними можливостями кожного школяра, його розвитку особистості.

Психологічний супровід як організована взаємодія супроводжуючого супроводжуваного регулюється рядом принципів, які включають в себе пріоритет інтересів супроводжуваного, безперервність, мультидисциплінарність, формування єдиного ставлення до дитини зі сторони всіх учасників супроводу, постійний інформаційний обмін між ними з чітким усвідомленням своєї частини діяльності і ліній взаємодії.

Аналізуючи систему психологічного супроводу молодшого школяра, зазначають, що шкільний психолог повинен вибудувати – супровід таким чином, аби він був спрямований більшою мірою на профілактику, на розвиток позитивного, сприяючого вже з самого початку. Але без уявлення цілісної картини особистісних новоутворень, розуміння закономірностей їх виникнення неможливо створити достатні і необхідні умови розвитку.

Відповідно до спрямованості роботи психолого-педагогічний супровід включає в себе різні підходи:

Перший – супровід-співробітництво, який передбачає спільне планування дорослого і дитини, аналіз, співтворчість, рефлексію, вимагає дій, необхідних для наступного самостійного подолання проблем, які виникли, тобто прояву особистої відповідальності, творчості, власних унікальних якостей дитини.

Другий – це супровід-ініціювання, відомий з часів Сократа, суть якого чудово сформулювала М. Монтесорі: «Допоможи мені це зробити самому, нічого не роблячи за мене, спрямуй у потрібне рiчище, підштовхни до рішення, а все інше я зроблю сам». Організуючи супровід-ініціювання, педагог, психолог створює дитині необхідні умови для вільного, індивідуального, самостійного вибору шляху та засобів вирішення виховних завдань і, тим самим, сприяє дитині відкрити загальновизнані моральні істини. Діти реалізують свій особистісний творчий потенціал і водночас збагачують, розвивають, при цьому зберігаючи його індивідуальну своєрідність.

Третій – це супровід-попередження, коли особливого значення набуває специфіка віку, обмеженості індивідуального досвіду дитини. Діти часто не усвідомлюють, до яких саме наслідків можуть призвести їхні дії, вчинки і навіть слова. Вони не в змозі вчасно помітити ознак неблагополуччя в різних видах діяльності, міжособистісних взаєминах із однолітками та дорослими, у власній поведінці. Випереджаючи небажані події, передбачаючи їх можливий негативний розвиток, педагог, психолог в рамках супроводу-попередження передбачає невірні кроки дитини і, тим самим, допомагає обрати адекватні рішення, з урахуванням поведінки та діяльності проблемної дитини.

Супровід-попередження стає корисним, цінним за умови, якщо його зміст і форми ненав'язливі і делікатні, сучасні, психологічно та педагогічно грамотні, адресні, дозовані, а головне, якщо супровід-попередження у всіх випадках повною мірою виконує своє розвивальне і виховне призначення, працюючи на перспективу.

Поступово об'єкт, предмет і зміст психолого-педагогічного супроводу значно розширились, даний напрям роботи став визнаватись основою виховання – вільного, здатного навіть замінити функцію контролю в міру дорослішання: там, де є товариські (дружні) взаємини дорослого і дитини (тобто психолого-педагогічний супровід), там виховання як особлива педагогічна діяльність не є такою необхідною. Істотне наукове та практичне значення мають коригування і уточнення, внесені пізніше розробниками теоретико-методичних засад психолого-педагогічного супроводу про те, що основи такого супроводу не заперечують ідеї особистісно-зорієнтованого підходу, є співзвучними з ним, водночас розвиваючи та культивуєючи суб'єктний потенціал дитини.

Психолого-педагогічний супровід досі не має завершеного цілісного наукового опису, в ньому спостерігаються ознаки, які відносяться до різних галузей наукового знання: педагогіки, соціальної педагогіки, психології, соціології. Він ототожнюється з методами і формами виховання, такою позицією педагогів як «вільне спілкування», «товариські взаємини дорослого і дитини», «внутрішній настрій».

Аналіз літератури щодо поняття психологічного супроводу показав, що на сьогоднішній день виділяють ряд причин для класифікації видів психологічного супроводу, серед них форма роботи, спрямованість, предмет і об'єкт психологічного супроводу. Аналіз психологічної літератури показав, що перед психологом, який працює в рамках парадигми супроводу, виникає необхідність виділення параметрів оцінки ефективності системи супроводу, що реалізується, але відсутня однозначність вирішення даного питання. Аналізуючи проблеми виділення критеріїв ефективності моделі психологічного супроводу дітей, зроблено висновок про те, що вони представлені

двома групами показників: зі сторони супроводжуваного – характеристиками її розвитку; зі сторони умов навчання і виховання – їх позитивність для розвитку. Разом з тим вказано на нечіткість обумовлених критеріїв, які затрудняють їх практичне застосування, їх подальшу конкретизацію, реалізація яких можлива за рахунок виділення нормативних орієнтирів кожного віку.

Суттєвою характеристикою психологічного супроводу є створення умов для переходу особистості до самопомоги. Умовно можна сказати, що в процесі психологічного супроводу фахівець створює умови і надає необхідну і достатню (але ні в якому разі не надлишкову) підтримку для переходу від позиції «Я не можу» до позиції «Я можу сам справлятися зі своїми життєвими труднощами».

Отже, психологічний супровід – системна діяльність психолога спрямована на створення комплексної системи клініко-психологічних, психолого-консультативних і психотерапевтичних умов, що сприяють розвитку знань, умінь і навичок, успішній адаптації, реабілітації, особистісному становленню, нормалізації стосунків з метою успішної інтеграції та самореалізації особистості. В якості основних характеристик психологічного супроводу виступають його процесуальність, пролонгованість, недирективність, зануреність у реальне повсякденне життя людини, особливі відносини між учасниками цього процесу.

Психологічний супровід являє собою цілісну систему, і як будь-яка система, складається з елементів (або компонентів), які одночасно є інваріантними етапами. У супроводі, як у процесі, що розгортається в часі, можна виділити три основних компоненти: діагностика (відстеження), що служить основою для постановки цілей; відбір і застосування методичних засобів; аналіз проміжних і кінцевих результатів, що дає можливість коректувати хід роботи.

У процесі супроводу психолог повинен допомогти у вирішенні таких основних завдань:

- 1) визначити «місце», на якому в момент звернення знаходиться клієнт, виявити, в чому полягає його проблема, яка суть і причини його життєвого неблагополуччя. У традиційній термінології це позначається як діагностика;

2) встановити «місце», куди клієнт хоче прийти, спільно з ним створити образ того стану, якого він хоче досягти (уявлення про благополуччя, ступінь реальності його досягнення), тобто визначити напрямок і намітити шляхи реабілітації;

3) допомогти клієнту дістатися до своєї мети, здійснити свої бажання.

Подальші шляхи удосконалення підходів до реалізації психологічного супроводу як системи професійної діяльності передбачають чітку розробку ідеології роботи, спрямованої на створення психологічних умов розвитку особистості у різних ситуаціях мікро- та макро-соціальної взаємодії.

Тема 2. Моделі психологічного супроводу сім'ї. П'ять основних моделей психологічного супроводу.

Короткий виклад матеріалу. Основним завданням надання психологічної допомоги сім'ї є вибір концептуального підходу, що визначає вектор у відносинах сім'ї з фахівцем. На сьогоднішній день існують різного формату моделі допомоги родині, які може використовувати психолог. В залежності від обраної моделі будуються програми корекції сімейних стосунків.

Домінують 5 моделей допомоги сім'ї: педагогічна модель, психологічна модель, діагностична модель, соціальна модель, медична модель.

У педагогічній моделі робота психолога базується на гіпотезі нестачі педагогічної компетентності батьків.

Соціальна модель у психологічній допомозі використовується у тих випадках, коли сімейні труднощі є результатом несприятливих зовнішніх обставин.

Психологічна (психоконсультативна, психотерапевтична) модель використовується психологом тоді, коли причини труднощів лежать у сфері спілкування, особистісних особливостях членів родини. Діагностичну модель використовує психолог у своїй практиці, ґрунтуючись на припущенні дефіциту спеціальних знань про дитину або свою родину.

Медична модель дозволяє психологу припустити, що в основі сімейних труднощів лежать хвороби.

У практиці психологічної допомоги є *дефіцитарна модель*, яка передбачає існування певних, заздалегідь відомих норм сімейної організації і комунікації. Відхилення від цих норм вважається патологічним. В цьому випадку терапія фокусується на тому, що «не так» і спрямована на «виправлення», неминуче концентруючись на дисфункційних патернах в сімейній системі. У цій моделі роль фахівця полягає в тому, щоб ідентифікувати порушення в сімейній організації, комунікації та ін. і працювати над усуненням цих порушень. Такий підхід характеризує як односторонній, так як він призводить до селективної уваги щодо проблем і не акцентує на сильних і ресурсних сторонах життя клієнтів.

Плюралістична модель сім'ї змінила ставлення до концепції сімейної кризи, при якій модель поганої адаптації була замінена на модель конфронтації. Плюралістична модель сім'ї концентрує свою увагу на тому, як сім'я повинна діяти, якими мають бути методи, щоб захистити своїх членів і зберегти подобу нормальності. В рамках плюралістичної сімейної моделі вплив проблемної дитини на сім'ю розглядається лише як один з елементів, з яким доводиться рахуватися при організації сімейного життя.

Ресурсна модель сімейного функціонування спирається на наступні припущення: сім'я постійно генерує власні норми в різних контекстах – історичному, культурному, етнічному, політичному, соціально-економічному, міжособистісному. Терапевт знаходиться в пошуку сильних сторін сімейного життя, намагаючись підтримувати власну зацікавленість і відкритість до відмінностей. Терапевтичний процес спрямований на посилення творчих здібностей людей вирішувати проблеми, отримувати нові знання, розвиватися спочатку разом з терапевтом, а потім без його допомоги.

Моделі психологічного супроводу, базовані на ідеях психоаналізу, висловлюють прагнення допомогти людині усвідомити справжню причину страждань, приховану в несвідомому, зробити травмуючі переживання усвідомленими, доступними осмисленню та частково

контролю. У цьому контексті А. Адлер підкреслював, що підтримка може компенсувати неповноцінність і перетворити слабкість у силу і повинна бути спрямована на:

- соціальне пристосування, прийняття соціально схвалюваних зразків поведінки як критеріїв душевного здоров'я;

- лікування душі, пов'язані з орієнтацією на досягнення життєвих цілей, моральності, цілісності, здатності любити;

- набуття особистістю психологічної свободи в умовах суспільства, що пригнічує і нівелює особистість.

Важливою для супроводу сім'ї є модель, базована на *транзактному аналізі Е. Берна*, яка передбачає, що особистість кожного індивідуума визначається факторами, які можна назвати станами «Я». «Дитина» в особистості – це спонтанність, творчість, інтуїція. «Батько» вчить особистість певним нормам і способам поведінки. Це здійснюється, насамперед, через транзакції – одиниці спілкування. Основне завдання виховання батьків – навчити членів сім'ї взаємних компромісів і вмінню їх використовувати в інших соціальних сферах. Для цього вони повинні оволодіти термінологією транзактного аналізу при розгляді своєї поведінки і взаємин у сім'ї, навчитися визначати характер потреб і запитів дитини і встановлювати з нею адекватні комунікації. Це необхідно тому, що ключ до зміни поведінки дитини лежить у зміні відносин між батьками і дитиною.

В основі моделі групової терапії (Х. Джінот) лежить прагнення навчити батьків переорієнтації своїх установок в залежності від потреб дитини. Модель носить суто практичний характер і зосереджена на розгляді проблемних ситуацій: як говорити з дітьми, як хвалити дитину, страхи дітей тощо. Виховання батьків, за Х. Джінотом, здійснюється у формі групових консультацій, терапії та інструктажу. Метою групової терапії є досягнення позитивних змін в структурі особистості батьків (для людей з емоційними порушеннями, які не вміють справлятися з проблемами відносин дітей і батьків). Групові консультації повинні допомогти батькам впоратися з проблемами, що виникають при вихованні дітей. Як показує світова практика психологічної допомоги дітям і їх батькам, навіть дуже важкі проблеми з дітьми цілком

вирішувани, якщо вдається створити сприятливий клімат спілкування в сім'ї, в першу чергу, зі сторони дорослих її членів.

Модель батьківського всеобучу та підготовки молоді до сімейного життя (І. Гребеніков), запропонована у 70–80-ті роки, включає в себе розроблену і методично оснащену програму педагогічної освіти батьків, яка виходила з припущення про те, що значна частина недоліків і прорахунків у сімейному вихованні і сімейних відносинах пов'язана з психолого-педагогічною неграмотністю батьків. Розробка програм такої освіти, орієнтованої на особливості виховання дітей різного віку, специфіку сімей та сімейних проблем, випуск спеціальних довідників, енциклопедій сімейного життя і сімейного виховання значно активізувала увагу до проблеми батьківства.

Тема 3. Розмежування суміжних до психологічного супроводу понять психологічної допомоги. Медична реабілітація. Психолого-педагогічна реабілітація. Соціальна реабілітація. Психологічна реабілітація. Психологічна корекція. Психологічна терапія. Психологічне консультування. Психологічна профілактика. Психологічна підтримка. Психологічна адаптація.

Короткий виклад матеріалу. У цілому, психологічний супровід є поняттям, досить поширеним у роботі з різною категорією осіб, і власне цей вид психологічної діяльності слід відрізнити від інших видів допомоги у складних життєвих ситуаціях, таких як:

Медична реабілітація – система лікувальних заходів, що спрямовані на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особистості, на виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму з метою забезпечення умов для повернення до нормальної життєдіяльності, на профілактику ускладнень та рецидивів захворювання.

Психолого-педагогічна реабілітація – система психологічних та педагогічних заходів, спрямованих на формування способів оволодіння знаннями, уміннями і навичками, надання психологічної допомоги, зокрема щодо формування самоствердження і належної самооцінки

особою своїх можливостей, засвоєння правил суспільної поведінки шляхом здійснення системної навчально-виховної роботи.

Соціальна реабілітація – система заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особистості до активної участі у житті, відновлення її соціального статусу та здатності самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, соціального обслуговування, задоволення потреби у забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації.

Психологічна реабілітація – система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особистості, створення сприятливих умов для її розвитку та ствердження. Психологічна реабілітація передбачає проведення психологічної діагностики особистості дитини-інваліда, визначення та використання форм, методів, засобів, терміну та процедур психологічної корекції, консультування та психологічного прогнозування.

Психологічна корекція – це тактовний, глибоко індивідуальний, обґрунтований процес психологічного впливу на окремі психологічні сфери (пізнавальну, мотиваційну, комунікативну, емоційно – вольову) з метою виправлення відхилень та забезпечення повноцінного розвитку особистості.

Психологічна терапія – комплексне лікування психічних, нервових і психосоматичних розладів, яке вирішує завдання щодо пом'якшення чи ліквідації наявної симптоматики (клінічно орієнтована психотерапія) і зміни відношення до соціального оточення і власної особистості (особистісно орієнтована психотерапія).

Психологічне консультування – організоване особливим чином спілкування, взаємодія між двома людьми шляхом бесіди, в ході якої спеціальні знання консультанта (психолога) використовуються для надання допомоги клієнтові подивитись на свої проблеми збоку, побачити альтернативні шляхи виходу з проблемної ситуації.

Психологічна профілактика – це система заходів, що спрямована на упередження порушень психічного здоров'я, своєчасне усунення та запобігання передумов, запобігання відхилень у розвитку та

становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобіганню конфліктних ситуацій.

Психологічна підтримка – система соціально-психологічних, психологопедагогічних засобів і методів допомоги особистості з метою оптимізації її психоемоційного стану в процесі формування здібностей і самосвідомості, сприяння соціально-професійному самовизначенню, підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці та спрямуванню зусиль на реалізацію власної професійної кар'єри.

Психологічна адаптація – система заходів, спрямованих на формування здатності пристосовуватися до існуючих у суспільстві вимог та критеріїв за рахунок присвоєння їй норм і цінностей даного суспільства.

Аналіз психологічної літератури дозволяє стверджувати, що на сьогоднішній день супровід – це особлива форма здійснення пролонгованої соціальної та психологічної допомоги. На відміну від корекції вона передбачає не «виправлення недоліків і перебудову», а пошук прихованих ресурсів розвитку людини, опору на власні можливості і створення на цій основі психологічних умов для відновлення зв'язків зі світом людей.

На наш погляд, ідеї психологічного супроводу найбільшою мірою відповідають прогресивним ідеям вітчизняної психології, педагогіки та соціальної роботи. У кожному конкретному випадку завдання супроводу визначаються особливостями особистості, яким надається психологічна допомога, і тієї ситуації, в якій здійснюється супровід.

Тема 4. Психологічний супровід сім'ї, як системи. Поняття системи. Поняття сім'ї як системи. Шлюбна підсистема. Батьківська підсистема. Сиблінгова підсистема.

Короткий виклад матеріалу. Впродовж тривалого часу існували традиційні підходи щодо оцінки ролі сім'ї в становленні особистості. Однак зміни в суспільстві вимагають по-новому підійти до проблем сім'ї, виховання дітей, їх підготовки до майбутнього життя. Сім'ю почали все частіше розглядати як соціальну систему і такий підхід дав змогу зосереджувати увагу на питаннях, які недостатньо вивчені.

Актуалізуючи звернення до досвіду вивчення сім'ї як системи, накопиченого вченими, опишемо саме трактування системи. Центральне місце серед усіх належить загально визначене поняття «система» Л. Берталанфі – це комплекс взаємодієвих елементів. За описом С. Максименка кожний психічний процес, явище чи стан людини як предмет дослідження вивчається як система. Т. Климонтова використовує системний підхід при вивченні внутрішнього світу людини. Особливо широкого розповсюдження поняття «система» в психологічній науці набуває в галузі розуміння сімейних взаємин. У психологічному напрямку цей підхід знайшов відображення, насамперед, у розвитку теорії сімейних систем і соціально-екологічних моделей.

Вперше в історії психології визначення сім'ї як системи запропонував Д. Джексон 1965 року. Автор розглядав сімейну систему як єдине утворення, що має певні особливості функціонування та розвитку. Саме ця теорія стала зламним моментом у науковому підході до вивчення сім'ї. Д. Джексон і його послідовники ввели нові поняття та моделі теорії систем: система, підсистема, зворотний зв'язок, інформація тощо. Так, за його визначенням, сім'я як система – єдиний психологічний і біологічний організм, у якому наявні диференційовані, але взаємопов'язані підсистеми: подружжя, батьківська, підсистема сиблінгів. У подальшому, використання системного підходу його основоположниками Н. Аккерманом, М. Боуеном, К. Вітакером, С. Мінухіним, В. Сатіром, Д. Хейлі й іншими, передбачало розгляд сім'ї як цілісної системи. Ці системні поняття та принципи сформували системне бачення організації сім'ї у сімейній психотерапії. Тобто, дослідники почали розуміти сім'ю системно з позиції спостерігача, враховуючи не так механізми інтрапсихічної природи симптоматичної поведінки ідентифікованого члена сім'ї, як його залучення через симптоматичну поведінку до певних взаємин з іншими членами сім'ї (підсистемами) та рівень організації сім'ї як системи.

Принцип системності в психології ґрунтується на тому, що проблеми людини пов'язані з порушеннями в соціальній системі (у нашому випадку – в сімейній системі), тому вони впливають на всіх

членів сім'ї. Аби їм допомогти, важливо впливати на сімейну систему загалом. Таким чином, сім'я розглядається як інтерактивне, взаємозалежне та реактивне утворення: все, що відбувається з одним із членів сім'ї (або стосується його), впливає на всіх інших її членів. На відміну від інших, більше ранніх підходів до вивчення сім'ї, теорія сімейних систем заперечує думку, за якою сім'ю характеризують лінійні взаємини і єдиними важливими є стосунки між матір'ю та дитиною. Системна сімейна психологія спрямована на зміну взаємин між усіма членами сім'ї, на їхнє згуртування задля розв'язання спільних проблем для досягнення змін сімейної системи загалом – на рівні шлюбної, батьківської, сиблінгової підсистем (див. рис 1).

Рис. 1. Сім'я, як система на рівні трьох підсистем

Аналізуючи особливості впливу кожної із підсистем на рівень функціонування усієї сім'ї, як системи, Г. Будинайте, А. Варга, П. Вацлавік, Д. Джексон зазначають, що *первинною підсистемою сім'ї є шлюбна підсистема*, що являє собою модель інтимних взаємин між чоловіком та дружиною. За баченням Г. Будинайте, крізь призму функційної шлюбної підсистеми відображаються приклади того, як виражати симпатію та кохання, як ставитися до партнера у стресовій ситуації, як долати конфлікти [80]. Дисфункційна шлюбна підсистема зазвичай використовує інші підсистеми, найчастіше сиблінгову (дитячий організм) для своєї стабілізації.

Батьківська підсистема пов'язана з функціями догляду за дітьми та їх вихованням. Особливості взаємодії у ній впливають на різні аспекти розвитку особистості. Залежно від батьківського ставлення у дитини формується відчуття своєї адекватності. Вона пізнає, які види поведінки приймаються, а які заборонені. Через батьківську підсистему дитина засвоює притаманні їй сім'ї способи розв'язання конфліктів і стиль поведінки, які в подальшому використовує у своїх відносинах із соціумом.

Підсистема сиблінгів формує власні стереотипи взаємодії, які набувають актуальності, коли діти переходять у позасімейні групи (школа, робота, власна сім'я). За Д. Джексоном, сиблінги вчать, як товаришувати та ворогувати, самостверджуватись і досягати успіху серед рівних собі.

Надалі розширюються характеристики сімейних підсистем та акцентує на виділенні інших трьох основних їх типів:

1. Індивідуальна підсистема – окремий член сім'ї. В межах сімейної терапії ця підсистема розглядається у взаємозв'язку з іншими підсистемами й розглядається в численних сімейних зв'язках.

2. Підсистеми, де члени сім'ї належать до одного покоління.

2.1. Подружня підсистема – визначає функціонування подружжя та задоволення особистих потреб чоловіка та дружини.

2.2. Батьківська підсистема – пов'язана з виконанням батьківських функцій. Батьківська підсистема не завжди складається з батька та матері, як у традиційній моделі сім'ї. До неї також можуть належати значимі інші, які так чи інакше беруть участь у вихованні дітей. У випадку появи позашлюбної дитини, усиновлення дитини одним батьком, у ситуації неповної сім'ї єдиний батько може потребувати системи додаткової підтримки. Вона може охоплювати членів розширеної сім'ї (дідусів і бабусь), представників соціальних систем (центрів психологічної допомоги, соціального обслуговування, церкви), друга (подругу), колишнього з подружжя тощо. Батьківська підсистема в такій сім'ї може відрізнятися мінливістю, що зумовлено конкретними потребами єдиного батька, а також його

здатністю «розділяти батьківські функції з тимчасовими членами батьківської підсистеми».

2.3. Сиблінгова підсистема складається з братів і сестер нуклеарної сім'ї. Сюди також входять прийомні й усиновлені діти. Правила поведінки в сиблінговій підсистемі визначаються взаємодіями типу брат – сестра (брат – брат, сестра – сестра). Головна задача цієї підсистеми – сприяти розвитку навичок взаємодії дитини з ровесниками. Це своєрідний експериментальний майданчик, де дитина має змогу досліджувати людей і будувати з ними різного роду взаємини. Вміння відстоювати свою позицію, приєднуватися до коаліції, поступатися, домовлятися – всьому цьому дитина вчиться в групі ровесників. Якщо в сім'ї лише одна дитина, вона зазвичай установлює дружні взаємини з дітьми сусідів і родичів за умови відсутності перепон для її спілкування за межами сімейної системи.

3. Дитячо-батьківська підсистема представлена членами сім'ї, що належать до різних поколінь, зокрема батьками та їхніми неповнолітніми дітьми. Взаємодія членів сім'ї щодо цієї підсистеми, спрямована на реалізацію задачі формування у дітей навичок саморегуляції, засвоєння ними норм, цінностей і моделей відносин в ієрархічній соціальній системі. Саме в межах цих взаємин дитина вибудовує систему життєвих цінностей, набуває досвіду дотримання правил, законів і традицій, виконання зобов'язань.

Цікаве для нашого дослідження – виділення 4-х підсистем:

- 1) шлюбна: чоловік і дружина;
- 2) батьківська: батько (мати) та дитина;
- 3) сиблінгова (братньо-сестринська): дитина та дитина;
- 4) позасімейна: взаємодія з родичами, друзями, фахівцями тощо.

На формування підсистем впливають структурні характеристики сім'ї (наприклад, кількість позасімейних зв'язків, дітей, неповнота сім'ї) та поточна стадія її життєвого циклу. Таке ж бачення представляють А. Варга, Л. Черніков, які вказують на важливість аналізу сімейної системи через вивчення структури сім'ї, її життєвих циклів, сімейної історії, міфів, стабілізаторів, меж, правил, способів внутрісімейної комунікації, за якими живе сім'я. Автори приділяли

особливого значення комунікативній системі сім'ї, через яку відбувається обмін повідомленнями за допомогою мови та невербальних засобів. Порушення комунікативного процесу призводять до появи симптоматичної поведінки в одного з її членів. Саме тому, зазначають вчені, сімейна психотерапія спрямована на зміну в структурі сім'ї та в характері комунікації, на досягнення членами сім'ї диференціації себе в сімейній системі, на допомогу сім'ї в вирішенні завдань відповідного сімейного циклу.

Проблема розвитку сім'ї й особливостей її функціонування як системи була предметом дослідження Д. Фрімена. На думку автора, сімейну систему можна розглядати як єдине утворення, якому притаманні певні особливості структури, функціонування та розвитку. До структури належать:

- склад сім'ї; системи різних рівнів (уся сім'я загалом, підсистема батьків, дитяча, індивідуальні підсистеми);
- основні параметри (ієрархія, внутрішні та зовнішні кордони, рольові аспекти);
- характер структурних проблем (коаліції, реверсія ієрархії, тип незбалансованості сімейної структури).

Вважаємо за доцільне розглянути таку структурну характеристику сімейної системи, як типологія сімей, тобто розподіл сімей залежно від особливостей соціально-демографічного складу та функцій. Спроб створити типологію сім'ї у психології було багато разів, але єдиної класифікації немає, тому ми наведемо найрозповсюдженіші в психологічній літературі.

Історично склалися типи сім'ї залежно від їхніх основних показників функціонування. У нашому дослідженні ми надаємо великого значення такому показнику, як розподіл лідерства. Відповідно до цього виділено:

- 1) традиційну сім'ю (спільне проживання принаймні трьох поколінь – бабусі, дідусі, їхні дорослі діти з шлюбним партнером, онуки; економічна залежність жінки від чоловіка – чоловік олодіє власністю; чіткий поділ сімейних обов'язків – чоловік працює,

дружина народжує та виховує дітей, старші діти доглядають за молодшими і т. д.; голова родини – чоловік);

2) нетрадиційну сім'ю (жінки працюють нарівні з чоловіками, роботу на виробництві жінка поєднує з домашніми обов'язками, тобто вона перебуває в ситуації подвійного навантаження);

3) егалітарну сім'ю, яка відрізняється справедливим розподілом домашніх обов'язків, демократичним характером відносин (усі важливі для сім'ї рішення приймають усі її члени), емоційною насиченістю стосунків (почуттям любові, взаємної відповідальності один за одного тощо).

Враховуючи показники, засновані на виділенні функцій, що переважають у сімейній діяльності, ми звертаємо увагу на такі типи сімей:

1) патріархальна сім'я (основна функція – господарсько-економічна, тобто спільне ведення господарства, досягнення економічного добробуту);

2) дітоцентристська (найважливіша функція – виховання дітей, їх підготовка до самостійного життя в сучасному суспільстві);

3) подружня сім'я (її основна функція – емоційне задоволення шлюбних партнерів). Цей тип поки що не поширений у суспільстві та характеризує родину майбутнього.

Актуальна типологія в межах системного підходу – вивчення демографічної ситуації сім'ї (кількості її членів). Залежно від показника складу сім'ї, ми звертаємося до бачення М. Боуена, О. Бондаренка, С. Ничипоренка, Е. Тофлера, які виділяють:

1) нуклеарну (повну) сім'ю – батьки та діти;

2) розширену сім'ю – батьки, діти й інші родичі;

3) неповну сім'ю – один із батьків відсутній;

4) деформовану сім'ю (наявність вітчима замість батька чи мачухи замість матері).

За показником дієздатності виділила такі типи сімей:

1) сім'ї з обмеженою дієздатністю (через психосоматичні, вікові особливості її члени не можуть самостійно заробляти на прожиття – пенсіонери, інваліди тощо);

2) сім'ї з тимчасово обмеженою дієздатністю (психосоматичні, вікові особливості лише тимчасово обмежують соціально-економічну самостійність – наприклад, сім'ї, що переживають будь-який вид соціальних катаклізмів, зокрема безробіття, сім'ї інвалідів);

3) сім'ї з необмеженою дієздатністю (члени сім'ї мають повний спектр можливостей вписатись у соціальний простір й адаптуватися до умов, що змінюються та не носять характеру соціального катаклізму).

Відповідно до класифікації типів сімей здійснено розподіл за такими показниками:

1) кількість дітей (одnodітна сім'я; малодітна; багатодітна);

2) станом здоров'я (здорова, невротична, психологічно благополучна).

Показники типів сімей О. Кляпець розрізняє за засобами реагування на стресові, конфліктні ситуації й нормативні кризи (пов'язані з певними етапами сімейного функціонування). О. Волошок доповнює запропоновані типи описом псевдофункційної сім'ї. Автори описують функційну сім'ю як таку, в якій члени сім'ї частіше застосовують позитивні стилі поведінки, а саме співробітництво, компроміс і характеризуються адаптивним типом взаємодії; це сім'я, яка відповідально виконує свої функції, унаслідок чого задовольняються потреби у зростанні й розвитку як сім'ї в цілому, так і кожного її члена. У функційній сім'ї підсистеми збалансовані, жоден із членів сім'ї не виключений із взаємин із іншими. Дисбаланс може виникати, наприклад, коли член кількох підсистем приділяє надто багато уваги одній із підсистем, нехтуючи іншими. Наприклад, подружжя більше турбують власні стосунки і вони не приділяють увагу дитині. Або навпаки, мати повністю присвячує себе дитині, а чоловік почувається аутсайдером.

Системна сімейна психотерапія допомагає зрозуміти важливість для подружжя, при народженні дитини, вирішити питання розподілу часу, який вони приділятимуть один одному, а скільки – дитині. Коли народжується друга дитина формується ще одна підсистема – сиблінгів. Взаємини сиблінгів не схожі на взаємини в жодній іншій

підсистемі. Батьки можуть переживати складні почуття та проблеми, якщо сиблінги конкурують один із одним, або їхні взаємини близькі, й вони створюють коаліцію проти батьків. Системна сімейна психотерапія актуалізує питання невтручання у стосунки сиблінгів, щоб не порушити баланс підсистеми, аналізує типові помилки, коли батьки не надають сиблінгам змоги самотійно розв'язувати конфлікти, які між ними виникають, намагаються вплинути на взаємини сиблінгів, віддаючи перевагу одному з них, не враховують різницю у віці або перекладають відповідальність з молодшої дитини на старшу чи навпаки.

Невиконання, або неналежне виконання функцій сім'ї призводить до того, що сім'я стає дисгармонійною (проблемною), а надалі дисфункційною. Дисфункції, тобто порушення функціонування сім'ї описуються як такі, що перешкоджають та ускладнюють її життєдіяльність. Дисфункційна сім'я у широкому значенні є системою, що детермінує викривлення в особистісному розвитку, а отже, і девіантну поведінку або невротичні розлади одного чи кількох своїх членів. У ДС її члени відтворюють неадекватні сімейні установки, ігноруючи погляди партнера та сімейні традиції, проявляють нестабільність і неузгодженість, відрізняються конфронтацією ролевих позицій. На думку А. Капської поняття дисфункційної сім'ї відповідає поняттю «функціонально-неспроможна сім'я» і відображає суть порушення функціонування сім'ї як соціального інституту.

Наступна категорія сімей – псевдофункційна сім'я в якій її члени ігнорують відмінні та невідповідні їхнім баченням традиції та норми, у членів сім'ї проявляються ознаки адаптивно-дезадаптивної поведінки, схильність до уникання, пристосування, суперництва. У своїй роботі ми звертаємося до бачення Л. Шнейдер, який описує псевдофункційну сім'ю такою, де основна маса зусиль спрямована на підтримку злагоди та єдності перед зовнішнім світом, де виключені будь-які індивідуальні розбіжності, а цілісність досягається завдяки підпорядкуванню волі та бажань усіх волі та бажанням одного.

Виділяє особливий тип сімей – сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах. Зазначено, що сучасна система роботи з такими сім'ями, які потребують термінової психологічної допомоги, є недосконалою, оскільки її базові засади не мають наукового обґрунтування. Зокрема, визначення основного поняття – суперечливе і фрагментарне. Системоутворювальна помилка трактування поняття «сім'я, яка перебуває в складних життєвих обставинах», – ототожнення впливу зовнішніх життєвих обставин із внутрішнім світом особистості та неправомірне перенесення поняття «обставини» на постійно діючий чинник. Насправді, критерії визначення сім'ї, яка перебуває в складних життєвих обставинах, – перелік випадкових ознак, на основі яких неможливо побудувати адекватну класифікацію. Визначення критеріїв зарахування сім'ї до певного типу має будуватися виходячи із соціально-психологічних детермінант. Розроблена типологія сімей, які потребують соціально-психологічної допомоги, складається з таких різновидів: проблемні, дисфункційні, зовні благополучні, соціально неблагополучні та соціально неспроможні. Як зазначають, застосування розробленої типології ґрунтується на соціально-психологічних критеріях і методах діагностики стосунків у сім'ї.

Л. Шнейдер виділяє ще й ригідні псевдосоціальні сім'ї, в яких простежується домінування одного члена сім'ї з надмірною залежністю інших, жорстка регламентація сімейного життя, відсутність двостороннього емоційного тепла, що автономізує духовний світ членів сім'ї від вторгнення владного лідера.

Аналізуючи теоретичний аналіз сім'ї в межах системного підходу, зазначимо важливість узагальнення бачень А. Варги та Т. Дрябкіної, які розглядають сімейну систему загалом за принципом тотальності системи. Коли взаємини в певній підсистемі нестабільні, а її члени не здатні розв'язати проблеми, що виникають між ними, то вони можуть впливати на стосунки цих людей в інших підсистемах, членами яких вони є. Наприклад, негаразди між чоловіком і дружиною (шлюбна підсистема) позначаються на їхніх взаєминах із дитиною чи на її психологічному стані. Тому, при оцінці підсистеми

«дитина – батько» враховуються стосунки дитини та батька, дитини та матері, а також батьків один із одним (батьківська підсистема) та чоловіка і дружини (шлюбна підсистема).

Отже, підводячи підсумки теоретичного аналізу, зазначимо, що концептуалізація проблеми особливостей функціонування сімейної системи та виділення значимих одиниць аналізу підсистем – не лише важлива теоретико-методологічна задача, вона також має значне прикладне значення. Різні автори наводять різні класифікації показників функціонування сімейної системи на рівні трьох підсистем. На нашу думку, для широти аналізу сімейної системи на рівні шлюбної та батьківської підсистем доцільно розглянути характеристики двох рівнів функціонування членів сімей:

1) індивідуальний рівень, що характеризує психологічні особливості окремого члена сім'ї як елемента сімейної системи;

2) мікросистемний рівень – стосується міжособистісного функціонування дорослих членів ядерної сім'ї як шлюбних партнерів та батьків. Урахування характеристик цих рівнів дає змогу забезпечити численність перспектив при роботі з сім'єю, як системою.

Тема 5. Вузлові категорії обговорення супроводу батьківства. Поняття феномену батьківства. Системний підхід до психологічного супроводу батьківства. Психоаналіз у психологічному супроводу батьківства. Принципи психологічного супроводу батьківства. Компетентнісний підхід при розробці психологічного супроводу батьківства.

Короткий виклад матеріалу. Вивчаючи феномен батьківства, ми розглянемо його відповідність із сімейною системою, в якій до батьківської підсистеми входять:

- 1) батьки, як шлюбні партнери – чоловік та дружина;
- 2) батьки, як команда;
- 3) батьки, як окремі особистості – мама і тато – з їх батьківськими установками, ставленнями, взаєминами із дітьми.

З урахуванням цієї точки зору батьківство розглядається як історично конкретна система взаємин між подружжям, а також батьками і дітьми та є підсистемою в системі сім'ї як відносно самостійне утворення.

Аналіз наукових підходів показав, що *батьківство розглядається* як психологічний феномен і означає емоційно і оціночно забарвлену сукупність знань, а також уявлень і переконань щодо себе як батька, які реалізуються в усіх проявах поведінкової складової. Цей феномен включає обох із подружжя, які вирішили дати початок новому життю. *Визначають батьківство* як соціально-культурний феномен що означає кровну спорідненість між батьками та дитиною та який характеризується певною системою продиктованих культурою і суспільством норм і правил, що регулюють розподіл функцій виховання дітей у сім'ї. *Характеризують батьківство* як комплексний феномен, який пов'язаний з усіма аспектами життєдіяльності, у тому числі і з особистісним розвитком.

У науково-дослідницькому зверненні до феномену батьківства варто проінтерпретувати історичний аспект його формування. Виявлено, що на ранніх етапах розвитку людського суспільства виховання не було прерогативою суспільних інститутів чи сім'ї. Дітьми опікувалася вся спільнота. Один з дослідників цієї проблеми, французький психоісторик Л. Демоз спробував показати, який стиль батьківства і чому характерний для певного етапу розвитку суспільства. Його теорія отримала назву психогенної теорії історії. З точки зору автора, не суспільство детермінує стиль батьківства, а, навпаки, батьківське ставлення визначає характеристики суспільства.

Згідно психогенної теорії, зміни в стилі виховання дітей сприяють історичним змінам, головна причина яких, за Л. Демозом – психогенез, закономірна зміна стилів виховання дітей під тиском поколінь. Цікаво, що дослідник, аналізуючи стилі виховання в різні історичні епохи, не виділяє окремо материнський і батьківський вплив та материнський і батьківський стилі. У його роботі мова йде про дитину і дорослого без акценту на статеву приналежність батьків. Метод порівняльно-історичного аналізу дав Л. Демозу підстави

виділити кілька стилів ставлення до дитини відповідно до історичних періодів: інфантицид (до IV століття нашої ери); стиль відчуження IV–XIII століття), амбівалентність (XIV–XIII століття); нав'язливий стиль (XIII століття); стиль соціалізації (XIX початок XX століття); допомагаючий стиль (XX століття).

Про взаємозв'язок соціально-історичних умов і змісту батьківства також свідчать зафіксовані дослідниками зміни в батьківських ролях і очікуваннях від їх виконання, що пред'являються соціумом до дорослих членів суспільства в різні історичні періоди. У своїй дисертації О. Калина зазначає, що у всіх розглянутих суспільствах (первісному, західному, східному, латинському, американському та ін.) зміна соціокультурної ситуації може сприяти трансформації позиції батьків в сім'ї – від повного підпорядкування до ігнорування і нехтування. На додаток до цих даних ряд авторів продемонстрували зв'язок між досвідом проживання людиною власного дитинства і її наступним стилем батьківства.

По суті тут ідеться про вплив особистої історії чоловіка і жінки на їхнє становлення в ролі батьків. Так, поступово заговорили, по-перше, про соціокультурну детермінацію батьківства в його материнському і батьківському варіанті, по-друге, про опосередкованість стилю батьківства особистою біографією та історією розвитку дорослої людини, що реалізує даний стиль у відносинах зі своєю дитиною. Тобто, на сьогоднішній день майже не залишає сумнів і той факт, що батьківство має соціально та культурно обумовлений характер. У психології цей підхід до розгляду розвитку батьківства (на відміну від еволюційного, де материнство як біологічна даність) отримав назву культурно-історичного.

Останнім часом для науки тематика супроводу батьківства стала актуальною. Теоретичні дослідження та практика показують, що батьки все більше потребують допомоги фахівців. О. Тюптя зазначає, що залишаються невизначеними питання, які стосуються стану сімейної культури у суспільстві, для якого шлюб, родина, народження дітей традиційно входили до пріоритетних цінностей. Падіння

престижу батьківства, невизначеність батьківської відповідальності і впливу, кардинальна зміна демографічної поведінки викликають необхідність спрямування дослідницьких завдань на аналітику і пошук ефективних стратегій формування і розвитку батьківства.

Окрім того, проблема супроводу батьківства постає особливо гостро у зв'язку з неоднозначністю розуміння та практичної спрямованості цього феномену в психологічній літературі. З однієї сторони, такий ПС стосується особливостей розвитку природи батьківських почуттів і відносин з точки зору буденної свідомості, яке виглядає простим, самоочевидним: батьки – головні і природні вихователі дитини і їхня поведінка детермінується потребою в продовженні роду. З іншого боку, психологічний супровід спрямований на корекцію проблем, зокрема відсутності або нерозвиненості батьківських почуттів, що є порушенням або перекрученням універсальної біологічної та соціально-моральної норми.

Аналізуючи психологічні підходи зазначено, що сучасний етап дослідження характеризується такими особливостями, як: відсутністю системного підходу до трактування батьківства як психологічного феномену; нечіткістю, розширеним трактуванням поняття «батьківство» як одного з синонімів термінів, що позначають виховний процес в сім'ї (батьківське виховання, сімейне виховання, виконання батьківської ролі, батьківська функція, єдність батьківства і материнства); розглядом батьківства в статичному стані поза динамікою його становлення, формування та розвитку; відсутністю характеристик особливостей становлення батьківства в молодій сім'ї; відсутністю цілісних моделей і технологій ПС формування усвідомленого батьківства. Порівняльно-історичні дані переконливо показують, що сучасні життєві уявлення з цього питання не є універсальними, отже, ПС батьківства, як ми його сьогодні розуміємо – продукт тривалого і досить суперечливого наукового пошуку.

Щодо психологічного супроводу батьківства, то на сьогоднішній день актуальним є бачення Р. Овчарової, яка стверджує, що консультації та рекомендації потрібні не лише батькам дітей групи ризику або проблемним сім'ям, а вони необхідні кожній родині на

певному етапі її розвитку в силу її внутрішніх потреб і зростаючих вимог суспільства до сім'ї, як соціального інституту. Не менше важливою теоретичною думкою є бачення О. Кухарчук, Ю. Хмяляйна про те, що психологічну роботу із батьками слід розглядати окремо від сімейної психотерапії та сімейного консультування з питань сім'ї та шлюбу, які є специфічними формами надання психологічної допомоги, орієнтованими на особистість і взаємодію між людьми, а робота з батьками здебільшого – просвітницька та психоедукаційна робота, звернена до свідомості людини.

Виявлено оптимальні психологічні умови набуття батьківської компетентності молодим подружжям, до яких авторка зараховує батьківську освіту, мотивування на компетентне батьківство, інтерактивну пізнавальну діяльність, використання психолого-педагогічних технологій. Досліджуючи психологічні особливості прояву репродуктивної установки в юнацькому віці, О. Ігнатенко встановила, що важливим є формування репродуктивної установки, як психологічного явища, обумовленого потребою народжувати, виховувати, спілкуватися з дитиною, прагненням мати конкретну кількість дітей. Без такої установки людина відчуває складність у реалізації себе як особистості. На думку вченої, структура репродуктивної установки повинна складатися з трьох рівнів (когнітивного, афективного, поведінкового) і проявлятися у бажаній, ідеальній, очікуваній кількості дітей, і саме така установка сприяє відповідальному батьківству.

Вивчаючи умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя, А. Денисенко, О. Лещенко обґрунтували сутність поняття «відповідальне ставлення до батьківства», що включає такі складові, як наявність спеціальних психолого-педагогічних знань, їхня глибина, повнота, усвідомленість; ціннісне ставлення до батьківства, його емоційне забарвлення; зацікавленість питаннями батьківства в цілому; наявність репродуктивних установок; сформованість відповідальної поведінки; вміння вибудовувати свій стиль виховання тощо. Дослідники

розкрила зміст процесу формування такого становлення, виокремила важливість у структурі батьківства когнітивного, емоційно-мотиваційного і поведінкового компонентів.

Розглядаючи виділені компоненти батьківства з позицій системного підходу важливим є опис та розкриття психології мудрості. З бачення Н. Мехтіханової, М. Назара, М. Смульсон, мудрість доречно визначити як ефективне використання вміння суб'єкта змінювати власне сприйняття, осмислення та оцінку тих або інших аспектів реальності завдяки здійсненню гнучких переходів у власній когнітивній моделі на інші системні рівні та позиції для знаходження ефективних рішень, орієнтованих, у тому числі, на практичний бік життя. Мудра в конкретній ситуації людина є такою, котра сприймає та осмислює цю ситуацію системно – враховує її взаємопов'язані елементи у цілісному комплексі, у сукупності сутностей і відношень для вироблення і прийняття відповідно до проблеми, що поставлена в контексті відповідної ситуації, виваженого, ефективного рішення. Мудра людина осмислює можливості та результати вибору однієї або іншої цінності чи навіть мети, смислу свого існування з позицій не лише власних інтересів або нинішнього контексту життя, а переходячи на позицію сприйняття цих можливостей і результатів чи мети в контексті всього життєвого шляху особистості, або ж людей, які її оточують та піддаються її впливу.

Аналізуючи важливі для психологічного супроводу компоненти батьківства варто звернутися до результатів аналізу психологічних теорій, які дають змогу визначити алгоритм такого супроводу. Особливої уваги заслуговують теорії системного підходу М. Єрміхіної, Е. Ейдемільера, Б. Ломова, Р. Овчарової, В. Сатір, О. Смірної, Г. Філіппової, В. Юстицькіса. Не менше важливими у цьому напрямку є ідеї психоаналізу за А. Адлером, Е. Берном, Е. Еріксоном, А. Фрейд, З. Фрейдом та ін. Феноменологічний підхід Е. Гуссерля, В. Менделевича, компетентнісний підхід за І. Зімньою, індивідуальний підхід Р. Овчарової, О. Співаковської, діяльнісний за Л. Виготським, В. Гузеєвим, О. Леонтєвим, С. Рубінштейном

роблять картину психологічний супровід батьківства насиченою та багатогранною.

З урахуванням важливості зазначених теорій, розглядаючи психологічний супровід феномену батьківства, необхідно прояснити питання його відповідності з сімейною системою. У цьому ракурсі варто звернутися до аналізу підходів Б. Ломова, який вважав, що психічні явища органічно вписані в загальний взаємозв'язок явищ і процесів матеріального світу, є системними і відображають органічну єдність унікальних властивостей. Звертаючись до досвіду вченого, розглядаючи феномен батьківства з точки зору системного підходу, ми описуємо його в тісному взаємозв'язку з сімейною системою.

Використовуючи принципи системного підходу стосовно психологічного супроводу батьківства ми також звертаємося до трактувань рової, які констатують наступне:

1. Феномен батьківства системно детермінований, тобто являє собою відносно самостійну систему, одночасно будучи підсистемою стосовно системи родини.

2. Феномен батьківства багатогранний. Його можна розглядати на двох рівнях: і як складну комплексну структуру індивіда, і як надіндивідуальне ціле. Обидва цих рівні одночасно є етапами формування батьківства.

3. Феномен батьківства одночасно постає в кількох планах, різні сторони яких розкривають складну структуру його організації: план індивідуально-особистісних особливостей жінки або чоловіка, які впливають на батьківство; обоє із подружжя в єдності їх ціннісних орієнтації, батьківських позицій, почуттів і т. д., тобто батьківство аналізується стосовно до сімейної системи; фіксує батьківство у взаємозв'язку з батьківськими сім'ями; розкриває батьківство стосовно системи суспільства.

4. Чинники, що впливають на формування батьківства, ієрархічно організовані і представлені на декількох рівнях: макрорівень – рівень суспільства, мезорівень – рівень батьківської сім'ї, мікрорівень – рівень власної сім'ї і, нарешті, рівень конкретної

особистості. 5. Феномен батьківства – явище динамічне, що включає процес становлення і розвитку [372].

Батьківство розглядається як соціально-психологічне явище та аналізується з позицій індивідуально-особистісних особливостей батьків, сімейної системи в цілому, у взаємозв'язку з батьківськими сім'ями та системою суспільства. Важливо підкреслити, що відповідно системного підходу батьківство є інтегральним психологічним утворенням особистості та визначається як усвідомлення духовної єдності з партнером щодо повноцінного розвитку власної дитини. Батьківство як соціально-психологічний феномен є відносно самостійною підсистемою в системі сім'ї та становить сукупність знань, уявлень і переконань стосовно себе у батьківській ролі. Саме тому системний підхід до психологічного супроводу батьківства є найефективнішим, використовує принцип контекстуальності, припускає, що феномен батьківства не існує ізольовано, а є складовою частиною загального сприйняття і розуміння людиною навколишнього світу та себе.

Аналізуючи системний підхід, як основний при реалізації психологічного супроводу батьківства, варто доповнити його теоріями психоаналізу, що вказують на значення періоду раннього дитинства, який в силу особливостей взаємодії батьків і дитини надає різний вплив на подальший розвиток особистості (А. Адлер, Е. Берн, Е. Еріксон, А. Фрейд, З. Фрейд та ін. Теорії психоаналізу доповнюють бачення про те, що батьки, які виховують маленьких дітей, часто бувають психологічно і педагогічно не підготовлені до виконання батьківських функцій і не мають позитивного батьківського досвіду. Суперечність полягає в тому, що, з одного боку, переважна більшість людей стають батьками, і від ефективності їхнього батьківства залежить доля дітей і майбутнє суспільства; з іншого боку, збільшується кількість сімей з низьким виховним потенціалом, зростає дитяча бездоглядність і соціальне сирітство при живих батьках, а практика сімейного виховання не озброєна технологіями ПС молодих сімей в процесі становлення батьківства. Часто

виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку обмежується доглядом за дитиною.

Ґрунтуючись на суб'єктивно-психологічних чинниках, враховується ранній період становлення батьківства, коли воно ще є нестійкою структурою, що проявляється у відсутності узгодженості окремих компонентів між батьками, періодичному виникненні конфліктних ситуацій, більшою рухливістю структури (у порівнянні з розвиненою формою батьківства). Здійснюючи психологічний супровід на цьому етапі важливо узгодити уявлення чоловіка і жінки щодо ролі батьків, функцій, розподілу відповідальності, обов'язків щодо батьківства. Тому тому психологічний супровід батьківства зорієнтований на розвинену його форму, так як саме вона характеризується відносною стійкістю та стабільністю і реалізується в узгодженості уявлень подружжя про батьківство, в комплементарності динамічних проявів батьківства.

Саме такий психологічний супровід батьківства спрямований на розуміння себе, своїх реакцій, мотивів батьківської поведінки, усвідомлення батьківської складової своєї особистості, виділення компонентів батьківської ідентифікації; усвідомлення батьківської єдності шлюбних партнерів, зокрема потребу у батьківській єдності (усвідомлення себе батьками, а не лише матір'ю й батьком); розвиненість, стійкість і комплементарність компонентів в інтегральній психологічній структурі батьківства.

Важливо досягнути найвищої форми усвідомленого батьківства, що припускає формування особливої батьківської культури (якщо розглядати батьківство, як соціокультурний феномен), як систему практично реалізованих дорослими членами сім'ї ціннісних відносин і норм, що визначають демографічну поведінку людини, ступінь материнської і батьківської компетентності і творчої активності у процесі інкультурації і первинної соціалізації дитини, здійснюваних у межах сім'ї.

При здійсненні психологічного супроводу В. Бойко аналізує чинники, які детермінують формування батьківства, виділяє рівні щодо репродуктивної поведінки батьків: макрорівень, або рівень

суспільних впливів; мезорівень, або рівень впливу батьківської сім'ї; мікрорівень, або рівень власної сім'ї; індивідуальний рівень, або рівень конкретної особистості. Представлені чинники автор розподіляє на зовнішні і внутрішні, де група зовнішніх чинників обумовлена сукупністю зовнішніх впливів, які також можна поділити на декілька рівнів (чинники макрорівня, мезорівня і мікрорівня). Внутрішні чинники – це чинники індивідуального рівня (особливості особистості, індивідуальність людини). У своїй дослідницькій роботі ми робимо акцент на вивченні зовнішніх соціально-психологічних та внутрішніх індивідуальних чинників.

Для осмислення психологічного супроводу батьківства, як особливого психологічного явища, беручи за основу системний підхід, ми доповнюємо його феноменологією Е. Гусерля про інтуїтивне розкриття сутності явища (предмета) – свідомість людини являє собою особливий феномен, який уловлює сутність явища. Суть моральної свідомості, як уважає Р. Павелків, полягає в тому, що вона відбувається шляхом подолання суперечностей між суб'єктом і об'єктом, коли загальне не протиставляється особистому, а особисте – загальному. За своєю природою моральна регуляція – це саморегуляція, коли особистість повинна не лише знати моральні вимоги, моральні норми і формально їх дотримуватися, а усвідомлювати, приймати, відчувати об'єктивну необхідність і бачити особистісний смисл цих моральних вимог, приймати їх як свої власні. Суттєва особливість моральної регуляції – єдність об'єктивного значення й особистісного смислу моральної вимоги, в ідеалі – їх збіг. Людина дотримується моральних норм, вона переконана у їх необхідності, об'єктивній та суб'єктивній значущості. Одночасно, моральна рефлексія як єдність процесів самоусвідомлення та усвідомлення ставлення «Я-Інший» виступає провідним механізмом саморегуляції поведінки. Завдяки моральній рефлексії людина має можливість оцінити ситуацію особистісної взаємодії, оцінити свій стан та стан свого партнера з позицій моральних цінностей.

При здійсненні психологічного супроводу батьківства, важливо враховувати структуру батьківства, до якої Ю. Борисенко, А. Портнова включили такі її компоненти, як потребово-емоційний (біологічні та соціальні аспекти мотивації, потреба в контакті, емоційні реакції, переживання), операційний (обізнаність та вміння, операції по догляду за дитиною та спілкування з нею), ціннісно-смысловий (ставлення до дитини, екзистенційні переживання). До цієї структури включено інтегральний наскрізний компонент – оціночний (самооцінка як елемент Я-концепції, прийняття або неприйняття себе як батька; соціальна оцінка оточуючих, яка базуються на певних соціальних стереотипах). Усвідомлене батьківство, як складна інтегрована полікомпонентна структура охоплює когнітивний, емоційний та поведінковий складники сімейних цінностей, установок й очікувань батьків, батьківських позицій, почуттів, батьківського ставлення, батьківської відповідальності, стилю виховання.

Спираючись на *феноменологічну практику*, психологічний супровід батьківства базується на чотирьох основних принципах В. Менделевича:

1) принцип розуміння, який протиставляється принципу пояснення, так як передбачає лише глибоке проникнення в суть феномену, міркування, а не однозначне пояснення спостережуваних явищ, вимагає враховувати вплив суб'єктивного фактора, що визначає переживання і поведінку людини, і на основі цього розуміння – робити загальні висновки;

2) принцип «епос», або принцип утримання від суб'єктивних суджень означає абстрагування від звичних стереотипів і шаблонів, коли супроводжуючи феномен батьківства, припускається багатоваріантність того чи іншого явища, прояви феномена, а не виводити категоричні судження;

3) принцип неупередженості та точності опису вимагає виключити вплив суб'єктивного досвіду дослідника, морально-етичні установки та інші оціночні категорії, коли точність опису вимагає ретельності в підборі слів і термінів для передачі змісту спостережуваного феномена батьківства;

4) принцип контекстуальності передбачає, що феномен батьківства не існує ізольовано, а складник загального сприйняття і розуміння людиною навколишнього світу й себе.

Компетентнісний підхід, при розробці психологічного супроводу батьківства, окрім компетенцій людини, актуальних для нашого дослідження, включає здатність навчатися протягом життя в контексті як професійного так і соціального (сімейного) життя і який розглядає батьківську компетентність як результат безперервної освіти, що проявлятиметься у здатності подружжя виконувати батьківські функції, які б відповідали пріоритетам сім'ї та соціуму. Батьківська компетентність є системним явищем, що входить до структури батьківства, яке є підсистемою в системі сім'ї. Тобто, батьківська компетентність – результат безперервної освіти (психолого-педагогічний потенціал), що характеризується певними компетенціями (розвинутим почуттям відповідальності; потребою в піклуванні про інших людей; здатністю до активної участі в житті суспільства і до ефективного використання своїх знань і умінь, до психологічної близькості з іншою людиною, до конструктивного вирішення різних життєвих проблем на шляху самоактуалізації та самореалізації особистості; ціннісними орієнтаціями, батьківською позицією; стилем виховання; комунікативними вміннями тощо).

Індивідуальний підхід розглядає батьківську компетентність як інтегративну особистісну характеристику батька або матері, що ґрунтується на особистісній зрілості і батьківському потенціалі. У рамках індивідуальної психологічної реальності, завданнями супроводу можна назвати інтеграцію і посилення дорослого «Я» батьків; диференціацію від внутрішніх переносів і деструктивних ідентифікаційних почуттів; відділення від внутрішнього образу свого батьківського і свого дитячого «Я» (дозволити собі стати дорослою і незалежною людиною); почуття довіри до власних емоцій, творчих проявів, поведінкових особливостей тощо; усвідомлення життєвих сценаріїв й особистісні змісти, цінності (ранжирування списку цінностей, робота з сімейним простором).

Діяльнісний підхід передбачає, що формування батьківської компетентності можливе за умови спеціально організованої

діяльності, яка охоплює усвідомлення потреби в розвитку батьківської компетентності, формування мотиву, способу здійснення діяльності, її планування та дії з виконання (Л. Виготський, В. Гузеєв, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн). Відповідно до бачення представників цього підходу сформована компетентність проявляється лише в діяльності і є динамічною характеристикою особистості (постійно удосконалюється, розвивається).

Узагальнюючи проаналізований теоретичний матеріал підсумуємо, що батьківство – це психологічний феномен, сукупність знань, уявлень та переконань стосовно себе у батьківській ролі, що реалізується у всіх проявах емоційної та поведінкової складової. Психологічний супровід батьківства спрямований на створення умов для емоційного благополуччя батьків з метою забезпечення успішного розвитку, виховання й навчання дитини у ситуаціях соціально-педагогічних взаємодій. У систему психологічного супроводу батьківства включаються всі дорослі учасники сімейної системи. У якості методу роботи розглядається створення умов для прийняття оптимальних рішень у різних ситуаціях життєвого вибору.

Актуальність розробки психологічного супроводу батьківства для нашого дослідження обґрунтовується тим, що незважаючи на наявність великої кількості досліджень щодо змісту, форм, методів підготовки до батьківства, усвідомленого виконання батьківських ролей, залишаються недостатньо вивченими питання відповідальності, пов'язаної з батьківством у сім'ях, що мають проблемних дітей. Тому, можна стверджувати, що реалізація психологічний супровід здійснюється у контексті соціальної потреби в інноваційній організації супроводу батьків, яка загострилася, виявилася недостатньо науково-теоретично розробленою. Незважаючи на те, що окремі дослідження визначали особливості організації психолого-соціально-педагогічної підтримки батьків дітей з проблемами у розвитку і створювали для них сприятливе психолого-соціально-педагогічного середовища, соціальний запит на такі психологічні послуги трапляється з певною відсутністю теоретичного, методичного та організаційного забезпечення.

Як реальний цілеспрямований процес у загальному просторі діяльності з конкретним змістом, формами і методами роботи, відповідними до завдань конкретного випадку, батьківства визначається мікросистемним впливом чинників, у той час коли впливи мезо- та макросистеми сприймаються як слабші. Відповідно до цього психологічний супровід батьківства у сімейній системі зумовлений цілісністю подружжя, їх спрямованістю, цінностями, емоціями, сімейним та життєвим сценаріями тощо. Звідси робимо висновок, що при створенні психологічно-супровідної програми, як технології психологічної роботи, слід опиратися на системно-детермінований підхід та використовувати чинники мікросистеми, які розподіляються на зовнішні (рівень власної сім'ї – її педагогічний потенціал) і внутрішні (рівень конкретної особистості, її індивідуальні особливості), що складають так звані фокуси чи мішені психологічного супроводу батьківства (див. рис. 2):

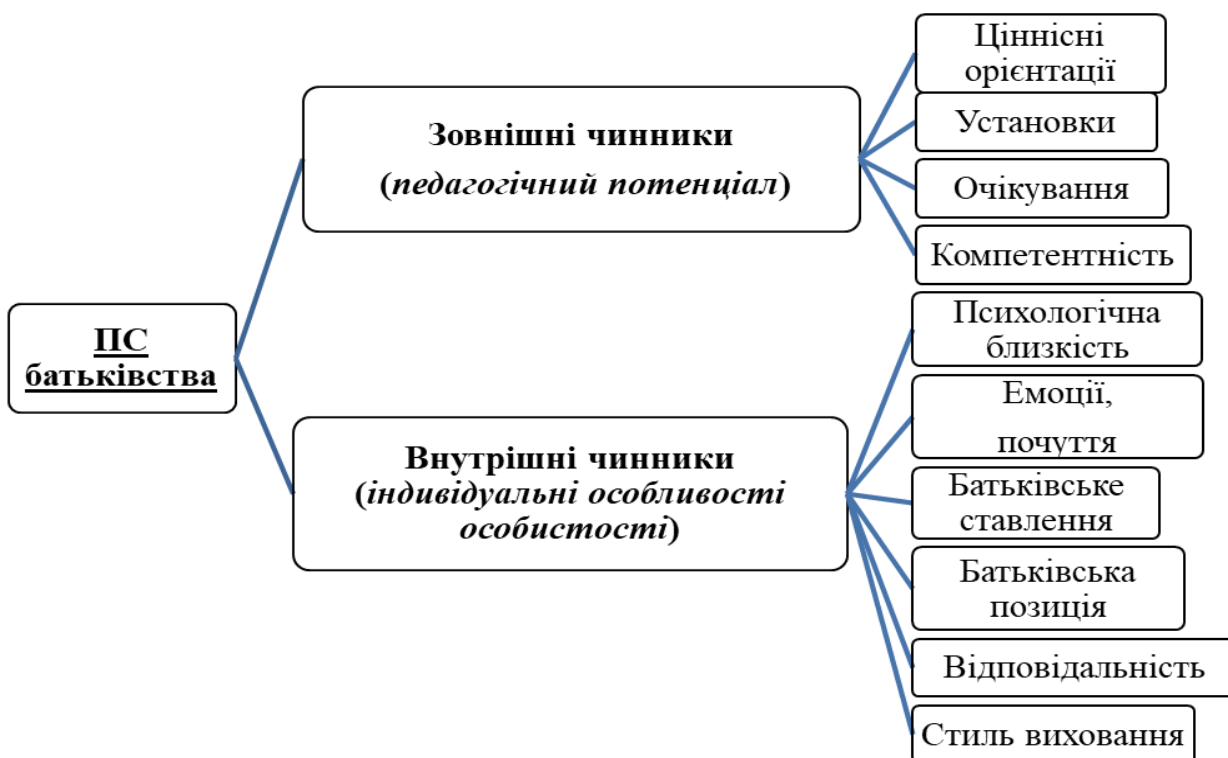

Рис. 2. Ключові фокуси ПС батьківства

1. Зовнішні чинники (*педагогічний потенціал сім'ї*: цінності, установки, очікування, батьківська компетентність).

Ціннісні орієнтації об'єднують людей в сім'ю й створюють перспективу для її розвитку. Вони визначають мету народження та шляхи виховання дитини в сім'ї. Батьки впливають на формування ієрархії цінностей у дітей не тільки як емоційно близькі люди, але й як представники світу дорослих, з якими діти ідентифікують себе. Цінності сім'ї є важливим фактором для батьківської підсистеми – як на рівні взаємодії подружньої пари, так і на рівні взаємодії батьків з дітьми. Когнітивна складова ціннісних орієнтацій характеризується тим, яка інформація знаходиться на рівні переконань. Перш за все це переконання щодо пріоритету будь-яких мети та завдань життя, типів поведінки, життєвих принципів. Емоційна складова ціннісних орієнтацій визначає ставлення людини до цінностей. Поведінкова складова може бути як раціональною, так і ірраціональною, головне в ній – спрямованість на реалізацію ціннісної орієнтації, досягнення значущої мети, захисту тієї чи іншої суб'єктивної цінності. Особливістю сімейних цінностей є взаємодія всіх перелічених компонентів, почуттів, знань, переконань та поведінкових проявів.

Батьківські установки ґрунтуються на поглядах батьків щодо їхньої ролі. Когнітивна складова стосується уявлень про репродуктивні норми суспільства, про розподіл батьківських ролей та ідеальний образ дитини. Емоційний аспект проявляється в емоційному фоні щодо реалізації батьківських установок та очікувань. Поведінкова складова визначає реальну репродуктивну поведінку, взаємини подружжя, батьківське ставлення та батьківські позиції.

Батьківські очікування передбачають визнання соціальної ролі, відповідної поведінки, узгодженої з роллю, а також поведінку відповідно до очікувань інших. Очікування також містять три складники: когнітивна складова, це уявлення про репродуктивні норми суспільства, про розподіл батьківських ролей та ідеальний образ дитини. Емоційний аспект – це емоційний фон в реалізації батьківських очікувань. Поведінкова складова визначає реальну репродуктивну поведінку.

Батьківська компетентність чи усвідомлене батьківство являє собою взаємодію батьків між собою, іншими членами сім'ї, дітьми, результатом якої є створення найбільш сприятливих умов для повноцінного розвитку дитини на всіх етапах її життя. Під усвідомленим батьківством також розуміють свідоме ставлення батьків до процесів виховання, розвитку та догляду за дитиною на всіх етапах її життєдіяльності з метою формування здорової та зрілої особистості. Усвідомлене батьківство – це також сукупність батьківських якостей, почуттів, знань та навичок щодо виховання, розвитку дітей на різних етапах їхньої життєдіяльності.

2. Внутрішні чинники (*індивідуальні особливості особистості: батьківські емоції та почуття, психологічна близькість, батьківське ставлення, батьківська позиція, батьківська відповідальність, стиль сімейного виховання*).

Батьківські почуття емоційно забарвлюють батьківське ставлення. Вони складаються з групи почуттів, які відрізняються від інших емоційних зв'язків. Батьківські почуття можуть бути суперечливі, амбівалентні. Залежно від ситуації у батьків можуть виникати як позитивні, так і негативні почуття, серед яких – роздратованість, гнів, почуття провини, страху тощо.

У структурі психологічної близькості виокремлюють інтегральне прийняття або нехтування дитиною; міжособистісну дистанцію; форми та напрями контролю дитини; соціально бажану поведінку. У структурі батьківського ставлення виокремлюють інтегральне прийняття або нехтування дитиною, міжособистісну дистанцію, форми та напрями контролю дитини, соціально бажану поведінку. Когнітивний складник батьківського ставлення – це уявлення про різні способи та форми взаємодії з дитиною, знання про мету її виховання та розвитку. Емоційний складник – оцінки та судження щодо різних типів батьківського ставлення, а також емоційне забарвлення поведінкового прояву батьківського ставлення. Поведінкова складова – форми та способи підтримки контакту з дитиною, контролю, виховання взаємин.

Батьківська позиція – психологічна та виховна спрямованість матері та батька, що ґрунтується на свідомій чи неусвідомлюваній оцінці дитини, знаходить своє вираження в певних способах і нормах взаємодії з нею. Складники батьківської позиції: адекватність (найближча до об'єктивної оцінка психологічних і характерологічних особливостей дитини, вибудовування виховного впливу на основі такої оцінки); гнучкість (здатність змінювати методи та форми спілкування і впливу на дитину відповідно до її вікових особливостей, конкретних ситуацій); прогностичність (здатність батьків до прогнозування подальшого розвитку життя дитини та побудови взаємодії з нею).

Батьківська відповідальність, як феномен батьківства, належить до складних понять у психології. Вона має дуальну природу і охоплює як відповідальність і перед соціумом, і перед совістю за життя та виховання дітей. Когнітивний складник батьківської відповідальності проявляється в уявленнях про відповідальну та безвідповідальну поведінку батьків, розподіл відповідальності між матір'ю та батьком. Емоційний складник – ставлення до перерозподілу обов'язків у сім'ї, емоційне забарвлення цього процесу та оцінювання себе як батька, матері з точки зору відповідальності.

Стиль сімейного виховання – це своєрідне поєднання перелічених вище структурних компонентів – ціннісних орієнтацій подружньої пари, батьківських установок, сподівань, почуттів, позицій, батьківського ставлення, батьківської відповідальності. Стиль батьківської поведінки впливає на формування особистості дитини, розвиток соціальних навичок. Його когнітивний складник охоплює загальні уявлення про можливі способи спілкування з дитиною та стилі виховання. Емоційний складник стилю сімейного виховання визначає почуття, які виникають у батьків щодо розподілу відповідальності, одне до одного, використання способів спілкування з дитиною. Поведінковий складник безпосередньо пов'язаний із уміннями, навичками щодо виховання та навчання дитини, догляду за нею, матеріального забезпечення, вміння будувати гармонійні стосунки в подружжі, формувати стиль сімейного виховання.

Отже, психологічний супровід батьківства ефективно здійснюється, базуючись на принципі системного підходу, який доповнюється психоаналітичним, феноменологічним, компетентнісним, діяльнісним, індивідуальним підходами. Основна мета психологічного супроводу полягає в становленні цілісної структури батьківства, стійких зв'язків між когнітивним, емоційним, поведінковим структурними компонентами цього феномену. Завдання передбачає становлення психологічної зрілості батьків; структуризацію позитивного батьківського досвіду, формування оптимальних стосунків між батьками і дитиною та між подружжям, вироблення індивідуального стилю батьківської взаємодії. Використання різноманіття психологічних практик спрямоване на формування індивідуального та педагогічного потенціалу усвідомленого батьківства, на підвищення рівня рефлексивності, усвідомленості реалізації себе як батька у рамках індивідуальної психологічної реальності й у взаємодії з усією сімейною системою, на здатність критично ставитися до себе як до члена сім'ї і вихователя, на розвиток педагогічний потенціалу, що позначається на розвитку і поведінці дитини.

Тема 6. Вузлові категорії обговорення супроводу шлюбної підсистеми. Різновиди рольової поведінки подружжя. Основні види шлюбних сценаріїв. Класифікація способів поведінки зі шлюбним партнером з точки зору психоаналітичного підходу. Характеристика сімейних відносин з точки зору психодинамічного напрямку.

Короткий виклад матеріалу. Аналізуючи особливості впливу кожної із підсистем на рівень функціонування усієї сім'ї, як системи, Г. Будинайте, А. Варга, П. Вацлавік, Д. Джексон зазначають, що *первинною підсистемою сім'ї є шлюбна підсистема*, що являє собою модель інтимних взаємин між чоловіком та дружиною. За баченням Г. Будинайте, крізь призму функційної шлюбної підсистеми відображаються приклади того, як виражати симпатію та кохання, як ставитися до партнера у стресовій ситуації, як долати конфлікти. Дисфункційна шлюбна підсистема зазвичай використовує інші

підсистеми, найчастіше сиблінгову (дитячий організм) для своєї стабілізації.

Шлюбна підсистема включає в себе чоловіка та дружину і є прикладом того, як виражати симпатію та кохання, як взаємодіяти із партнером, як долати конфлікти та ін. Процедура психологічного супроводу потребує докладного опису моделі процесу діагностики та підбору діагностичного інструментарію. Концептуалізація проблеми функціонування шлюбної підсистеми через виділення значимих одиниць аналізу – важлива теоретико-методологічна задача й серйозне прикладне значення.

Діагностичну стратегію у загальноприйнятому розумінні можна розглядати як формалізоване, чітке та повне уявлення про цілі діяльності, етапи і засоби (способи) досягнення кінцевого результату, а також потрібні для цього ресурси (способи, методи) емпіричного дослідження (у нас це – спостереження, бесіда, анкетування, тестування, проєктивний метод).

Наводяться різні класифікації показників функціонування шлюбної підсистеми, тому й виникає проблема визначення фокусу роботи і при первинній діагностиці, і при подальшому плануванні психоедукаційної, психоконсультативної та психотерапевтичної стратегій, які є постійним джерелом доповнення діагностичного етапу.

Запропонована нами модель дослідження шлюбу виконує завдання та охоплює функціональні особливості 2 напрямків: індивідуальної, шлюбної, що включають такі складники:

1. Діагностика порушень функціонування шлюбу та викривлень шлюбних уявлень, що часто є чинниками найрізноманітніших проблем. Така діагностика передбачає дослідження особливостей життєвої ситуації людини, зовнішні і внутрішні аспекти, особливості образу світу.

Вивчаються уявлення членів шлюбу про життя, власне Я, ставлення до інших і світу загалом, уявлення про себе як шлюбного партнера, ставлення до шлюбного партнера; причини неблагополуччя (погіршення зовнішніх умов буття, зниження рівня життя або стійка

дисфункція), уявлення про щоденні сімейні ситуації (сніданок, збирання на роботу, щоденні закупи, повернення з роботи, вечера тощо) та ситуації, що повторюються з більшою чи меншою, або невизначеною періодичністю (сесуальна близькість, дозвілля у вихідні, візити до родичів, обговорення грошових питань, сімейні сварки тощо). Ці знання визначатимуть першочергові завдання та хід діагностичної процедури. Усвідомлення психологічної проблеми та правильне розуміння самою шлюбною системою того, що в ній відбувається – важлива передумова розв'язання її проблем.

2. Діагностика індивідуальних психологічних характеристик членів шлюбу. До напрямів цього діагностичного блоку зараховано: вивчення особистісних особливостей шлюбних партнерів, їхніх ціннісних орієнтацій, мотиваційної сфери, чинників, що впливають на установки, рівня виховної та педагогічної компетентності, виховних якостей, умінь і здібностей, особливостей внутрішніх особистісних переживань, пов'язаних із порушеннями функціонування. Отримані дані дають змогу дослідити наскільки шлюбні партнери можуть володіти стресостійкими якостями, потрібними для підтримки партнера, оптимізувати умови життя.

3. Вивчення специфіки клімату, характеру взаємодії шлюбних партнерів, місце суб'єкта в системі міжособистісних взаємин і характер комунікації – складного та багатозначного поняття, що у широкому значенні, описує процес передачі інформації; способи поведінки, внутрішньосімейна взаємодія. До напрямів цього блоку ми зараховуємо: вивчення клімату та міжособистісних контактів; дослідження слабких зон в сфері міжособистісних стоснків, реакції на стрес, які потребують подальшого психоконсультативного та психотерапевтичного впливу. Досліджується на цьому етапі акцентуація на рівні диференціації – злиття із зверненням до перших глибоко вивчених негативних психологічних наслідків «злиття», які описав М. Боуен.

Вихідним пунктом дослідження – спостереження за процесом обговорення проблем у шлюбі. Введені М. Боуеном поняття «недиференційована маса» (коли йдеться про шлюб) й «емоційне

злиття» (коли йдеться про її членів), увібрали в себе все, що сприяє розчиненню особистості в шлюбі: нездатність усвідомити себе, власні інтереси і потреби бачити їх відповідальність інтересам і потребам іншого партнера; недолік – нездатність відокремити сферу емоцій від раціонального, а поодинокі спонукання – від довготривалих цілей. Протилежність «емоційного злиття» – «емоційна диференціація». Під цим поняттям М. Боуен розумів, насамперед, здатність індивіда відокремити свої почуття від мислення. Визначення характеристик цього спектра проблем попереджає посилення та погіршення мікросоціальної ситуації, визначає прогноз розвитку кожної конкретної особистості.

4. Регулятори шлюбної підсистеми – показники її функціонування, які забезпечують підтримку гомеостатичних/гетеростатичних процесів. Це норми, правила, ритуали, психологічно-культурні умови життя та ін.

Діагностична процедура здійснюється у суб'єкт-суб'єктній парадигмі, в якій діє схема: спільне дослідження життєвої ситуації людини – прийняття рішення про зміну – спільна робота – позитивний розвиток. Таким чином, діагностична процедура трансформується в спільне дослідження.

Разом із психологом людина усвідомлює свою життєву ситуацію, власне ставлення до себе, інших, світу загалом. У цьому разі здійснюється принципово інший підхід у порівнянні із суб'єкт-об'єктним підходом, де діє схема «діагноз – прогноз – управління» і діагностика набуває характеру експертизи, вона знеособлена: психолог, на основі інформації, отриманої за допомогою опитувальників та інших діагностичних методик, робить висновок про особливості особистості члена сім'ї та його стани; сам визначає стратегію та тактику впливу, а потім підбирає і реалізує корекцію.

У суб'єкт-суб'єктній парадигмі психолог не вивчає людину, а разом із нею відстежує й усвідомлює стан її системи уявлень і відносин із самою собою, іншими людьми, зовнішнім світом. Шлюбний партнер стає активним учасником процесу: разом із психологом осмислює особливості власної життєвої ситуації, пізнає

себе та свої відносини зі світом, починає усвідомлювати внутрішні причини життєвих труднощів.

Суть проблеми «суб'єкт-суб'єктної» психодіагностики визначається в процесі напівструктурованого інтерв'ю, під час якого досліджуваний висловлює власне розуміння проблеми, а психолог, за допомогою різних психотехнік, (активне слухання, інтерпретації, побудова питань – вільних та щодо отриманих даних стандартизованих опитувальників і проєктивних методик) створює умови для природності цієї бесіди й спрямовує її в потрібне русло. У такому діалозі шлюбний партнер активніший і самостійний, ніж при суб'єкт-об'єктній моделі дослідження, а розуміння особливостей дисфункційних ситуацій – досягнення обох сторін. Унаслідок спільної роботи з вивчення проблеми, з подальшою психоедукацією, у шлюбного партнера, як правило, з'являється новий погляд на свої життєві труднощі.

З метою структурування сам процес шлюбної психодіагностики організовано та проведено за визначеним алгоритмом:

1 етап – підготовчий. Здійснюється конструювання методів і методик діагностики сім'ї та підготовка до психодіагностичних процедур.

2 етап – дослідницький. Здійснюється комплексне застосування методів, які входять у дослідницьку методику.

3 етап – аналіз результатів. Він дає змогу узагальнити отримані результати діагностики.

4 етап – інтерпретаційний. У кінцевому результаті відбувається обговорення отриманих даних, визначення психологічного сімейного стану, часткове усвідомлення та розуміння типів сімейних проблем членами сім'ї, а також вихід на подальшу зміну сімейних відносин і спілкування.

При такому алгоритмі діагностична робота має сенс і сприяє позитивному результату. Будь-який із застосовуваних при психодіагностиці прийомів створює умови для позитивного розвитку особистості

Відповідно до показників, на які спрямований діагностичний процес, визначено його *мету* – виявити причини порушення гармонійної життєдіяльності шлюбних партнерів, які перешкоджають їхньому адекватному функціонуванню та віднайти ті ресурси, які дають змогу задовольняти потреби і розв'язувати проблеми, які виникають.

Відповідно до мети задачами діагностичного процесу є:

1. Розкрити внутрішні ресурси, щоб шлюбні партнери мали можливість самі собі допомогти.

2. Оцінити адаптивні можливості, загальний спектр станів, пов'язаних із сімейним гомеостазом, особливості процесів зворотного зв'язку і комунікації, ступінь вразливості шлюбної підсистеми на етапі її розвитку, сильні та слабкі її сторони.

4. Здійснити системну оцінку шлюбних партнерів – їхні індивідуальні особливості і їхній вплив на внутрісімейні стосунки; міжособистісні взаємини, зокрема у підсистемі шлюбних партнерів.

5. Оцінити рівні взаємин, виділити помилки у ставленні до партнера.

Результатом реалізації дослідження стануть досягнення таких основних чотирьох рівнів:

1) аналіз індивідуальних цілей шлюбних партнерів та прагнення кожного з них;

2) отримання шлюбними партнерами нової інформації, яка змінить їх уявлення про свої проблеми;

3) усвідомлення потреби позитивних змін у структурі особистісного і міжособистісного функціонування;

4) опора на внутрішні ресурси для отримання очікуваного результату у повсякденному житті.

Тема 7. Вузлові категорії обговорення психологічного супроводу сиблінгової підсистеми. Поняття сиблінгової системи та сиблінгової позиції. Підхід У. Тоумена до сиблінгової позиції. Типи стосунків між сиблінгами. Особливості врахування сиблінгової позиції у психосупровідному процесі.

Короткий виклад матеріалу. Сиблінгова підсистема складається з братів і сестер ядерної сім'ї. Сюди також входять прийомні й усиновлені діти. Правила поведінки в сиблінговій підсистемі визначаються взаємодіями типу брат – сестра (брат–брат, сестра–сестра). Головне завдання цієї підсистеми – сприяти розвитку навичок взаємодії дитини з ровесниками. Це своєрідний експериментальний майданчик, де дитина має змогу досліджувати людей і будувати з ними різноманітні взаємини. Уміння відстоювати свою позицію, приєднуватися до коаліції, поступатися, домовлятися – усього цього дитина вчиться в групі ровесників. Якщо в сім'ї лише одна дитина, вона зазвичай устанавлює дружні стосунки з дітьми сусідів і родичів за умови відсутності перепон для її спілкування за межами сімейної системи.

Підсистема сиблінгів формує власні стереотипи взаємодії, які набувають актуальності, коли діти переходять у позасімейні групи (школа, робота, власна сім'я). За Д. Джексоном, сиблінги вчать, як товаришувати та ворогувати, самостверджуватись і досягати успіху серед рівних собі. Взаємини сиблінгів не схожі на взаємини в жодній іншій підсистемі. Батьки можуть переживати складні почуття та проблеми, якщо сиблінги конкурують один із одним, або їхні взаємини близькі, й вони створюють коаліцію проти батьків. Системна сімейна психотерапія актуалізує питання невторчання у стосунки сиблінгів, щоб не порушити баланс підсистеми, аналізує типові помилки, коли батьки не надають сиблінгам змоги самостійно розв'язувати конфлікти, які між ними виникають, намагаються вплинути на взаємини сиблінгів, віддаючи перевагу одному з них, не враховують різницю у віці або перекладають відповідальність з молодшої дитини на старшу чи навпаки.

Першою найближчою групою однолітків для дитини є її брати і сестри. Усі разом вони утворюють особливу соціальну групу – групу сиблінгів (від англ. siblings, sibs – брат або сестра) – генетичний термін, що позначає нащадків одних батьків, рідних братів і сестер. Взаємини між братами і сестрами відрізняються від взаємин з батьками. Схоже, що вони «живуть, не знаючи одягу» у

психологічному розумінні. Ця відвертість зумовлює широкий спектр людських стосунків на базальному рівні: відданість одне одному, презирство, відносини любові/ненависті, що зберігаються протягом усього життя. І хоча батьки часто скаржаться на суперництво своїх дітей, яке призводить до сварок і бійок, сиблінгів поєднує міцна прив'язаність і дружба.

Сиблінгова позиція – це позиція дитини серед братів і сестер. Одним із перших, хто звернувся до дослідження впливу дитячих відносин у родині на подальше доросле життя людини, був З. Фрейд. Згодом до дослідження значення сиблінгової позиції звертались А. Адлер і Л. Форер.

Найбільш повно особливості впливу сиблінгової позиції на розвиток особистості представлені в працях австралійського психолога У. Тоумена. Він вивчав тисячі нормальних сімей і незмінно виявляв, що люди, які займають однакові позиції в структурі сім'ї, мають тотожні характеристики. Саме розробки У. Тоумена були адаптовані М. Боуеном стосовно теорії сімейних систем. Основна теза У. Тоумена полягає в тому, що сиблінги вчать один одного тому, як здійснювати тісні взаємини з однолітками. Дружба в дорослих і вибір чоловіка (дружини), а також батьківський стиль значною мірою залежать від досвіду, отриманого сиблінгами у дитинстві.

Згідно з У.Тоуменом, сиблінгова позиція характеризується кількістю дітей у сім'ї, їх статтю, черговістю народження, інтервалом між народженнями. Основні сиблінгові позиції такі:

1) найстарша дитина: старший брат братів, старший брат сестер, старша із сестер і старша сестра братів;

2) наймолодша дитина: молодший брат братів, молодший брат сестер, молодша із сестер і молодша сестра братів;

3) середуца дитина;

4) єдина дитина;

5) близнюки: двоє, троє, четверо і т. д.

Ситуація ускладнюється за наявності дітей різних статей. Старший брат братів і сестер може поєднувати в собі властивості

старшого брата братів і старшого брата сестер. Якщо різниця у віці складає більше, ніж п'ять чи шість років, кожен з дітей буде наближатися за своїми характеристиками до єдиної дитини, хоча до них будуть додаватися деякі якості тієї позиції, до якої він найближче. Наприклад, старша сестра брата з різницею у вісім років буде швидше єдиною дочкою (якою вона й була до народження брата), але в її поведінці будуть помітні й риси старшої сестри братів.

Р. Дрейкурс стверджував, що риси особистості й характеру розвиваються завдяки конкуренції в сім'ї між братами й сестрами. Конкуруючі сторони спостерігають одна за одною, щоб зрозуміти ті способи і прийоми, за допомогою яких опонент досягає успіху або зазнає невдачі. Там, де один із дітей досягає успіху, інший, особливо наступний за віком, може поступитись; там, де один проявляє слабкість і невдачі, інший, навпаки, може досягти успіху.

Тільки в останні роки біхевіористи почали досліджувати факти про можливий вплив порядку народження дитини на розвиток її особистості. Але серед усіх напрямів психології саме школа А. Адлера надавала найбільше значення складу сім'ї та взаєминам у ній.

Представники вказаного психотерапевтичного напрямку вважають, що для розуміння консультантом поглядів дитини та її переконань необхідно знати, яку психологічну позицію в родині займає кожен з дітей. Володіючи цим знанням, консультант здатний донести до батьків та їхніх дітей, з ким і як вони конкурують і як впливають один на одного. Батькам і дітям допомагають зрозуміти їхнє сприйняття позиції, яку вони займають у сім'ї, а також відчуття, що їх люблять і не люблять так само, як іншого члена сім'ї, і що вони потрібні сім'ї. Це спонукає їх ставитися до інших саме так, як ті від них очікують.

У науковій літературі описано п'ять типів стосунків між сиблінгами: суперництво, прив'язаність, близькість і відвертість, загальні фантазії (які реалізуються в рольових іграх), реципроктність (взаємність) і комплементарність стосунків. У стосунках братів і сестер виділяють декілька загальних негативних

моментів, яскравою ілюстрацією яких є притча про Каїна та Авеля, – суперництво (егоїстичне почуття, сумніви в батьківській любові і боротьба з іншими дітьми за цю любов, прагнення їх перевершити); ревності (суперництво, сумніви в любові близької людини); заздрість (супутне почуття досади, викликане успіхом і благополуччям іншого); труднощі адаптації первістка до появи другої дитини. Проблеми посилюються недосвідченими й некоректними діями батьків. Зокрема, вони часто порівнюють дітей між собою, не усвідомлюючи тієї шкоди, яку може завдати таке порівняння. Часто від них можна почути: «Я просто не можу цього зрозуміти. В обох дітей одні й ті ж батьки, вони отримали одне й те ж виховання. Чому вони такі несхожі?»

Таким батькам необхідно зрозуміти, що чим більше вони хвалять одну дитину, тим гнітючіше це впливає на іншу, особливо в тому випадку, коли діти близькі за віком. За рідкісним винятком дитина, яка зазнала критики, не буде наслідувати свого більш благополучного брата чи сестру, і розвиватиметься в зовсім іншому напрямі. Вона не впевнена, чи зможе бути достатньо хорошою і чи батьки будуть любити її так само, як ту дитину, якою вони пишаються. Дитина, яка бажає зайняти помітне місце в сім'ї, може провокувати своїх батьків з допомогою асоціальної поведінки, змушуючи їх увесь час турбуватися про неї або ж бажаючи помститися їм за несправедливість.

Слід рекомендувати батькам утримуватися від порівняння своїх дітей, а замість цього заохочувати кожного, хто розвиває свою індивідуальність і не намагається бути схожим на іншого. Порівняння є абсолютно протипоказаним у сфері шкільних успіхів, інтелектуальних здібностей, привабливості чи схожості з неблагополучними родичами (присутній елемент критики). Також під час представлення своїх дітей треба будь-якою ціною уникати фраз типу: «Це Ліза, моє маленьке бридке каченя». Матері часто порівнюють пережиті ними труднощі або відсутність труднощів при народженні дітей, а також під час перших місяців і років життя дитини. «З Данилком було так легко няньчитися» або «З Миколкою було важко

із самого його народження» – типові фрази, у яких міститься порівняння і яких слід уникати.

Немає двох дітей, які, народившись в одній сім'ї, вирости б в абсолютно ідентичній сімейній атмосфері. Також не існує двох дітей, до яких батьки ставились або любили абсолютно однаково. Вони можуть любити всіх своїх дітей, але кожна дитина займає в їх серці особливе місце. На першу дитину батьки зазвичай реагують інакше, ніж на другу чи третю; по-різному реагують на хлопчиків і дівчаток і т. д.

Як уже зазначалося вище, на формування позиції сиблінга істотно впливає різниця у віці дітей. Так, якщо в сім'ї двоє дітей із різницею до двох років, то особливості старшої і молодшої дитини будуть мало виражені. Вони ще не усвідомили відмінності у ставленні з боку батьків. Якщо при цьому діти різної статі, то у психологічному розумінні й молодша дитина для батьків – «первісток», психологічно перша дитина, наприклад, перший син. Тому закономірності, що стосуються первістка, будуть стосуватися і її, адже її розвиток для батьків – знову відкриття нового.

Різниця між дітьми в 4–5 років складна, оскільки до старшої дитини вже висувуються вимоги на зразок: «Ти старший, поступися». У старших дітей таким чином формується своєрідна «втома» від молодших: їм доводиться залишатися з молодшими вдома, забирати їх із дошкільних установ тощо. У них можуть виникати негативні почуття стосовно молодших. Інколи невмілий підхід батьків може «підлити масла у вогонь»: «Дай їй цукерку, бо вона маленька». Старших часто карають за конфлікти з молодшими, не розбираючись, у чому справа. Бачачи свою недоторканність, молодша дитина може провокувати конфлікти зі старшою.

При різниці в 10 років слід пам'ятати, що старша дитина довший час виховувалась як єдина в сім'ї (у неї вкладали багато духовних і матеріальних зусиль). До появи другої дитини вона вже зайняла свою нішу серед однолітків, сформувала коло своїх інтересів. Тому ставлення до молодшого брата чи сестри в неї досить індиферентне (відповідне). Інший розвиток ситуації відбувається в тому випадку,

коли на старшу дитину покладають усю тяжкість турбот про молодшу. «Вона виросла на моїх руках», – говорить вже старша сестра про молодшу. Таким чином у первістка надто різко виділяються риси старшого.

Уже у дорослому віці така особа характеризується відповідальністю, скрупульозністю, дещо занудністю. Вона виглядає старшою за свій паспортний вік. Старшій дочці буває складніше утворити власну сім'ю, або ж вона пізно народжує дитину (свідомо через утому від турбот про молодших братів і сестер). При суттєвій різниці (15–20 років) старша дитина зростає як єдина. Така різниця між дітьми трапляється у дводітних сім'ях, особливо коли це діти від різних батьків. Якщо діти від одного батька, то друга дитина може відігравати роль стабілізатора шлюбу. При цьому пізня дитина знову зростає як єдина в сім'ї. Виховання такої дитини – окрема тема для дослідження. Слід лише зазначити, що в цьому випадку спостерігається більше усвідомлення власного батьківства.

Вивчення специфіки розвитку, поведінки дитини повинно відбуватись у сімейному контексті. Саме сімейний підхід дозволить дослідити етимологію особистісних порушень у дитини, виробити чіткі критерії для виявлення дитячо-батьківських конфліктів, оцінювання порушень ролей «материнства» і «батьківства», впливу дитини на батьків і функціонування сім'ї в цілому, а також оцінити баланс інтеграційних і дезінтеграційних процесів сімейного життя. У цьому контексті значущим є аналіз позиції дитини в структурі сім'ї.

Проведений психологічний аналіз феномену сиблінгової позиції дитини в сім'ї дозволяє стверджувати, що позиція сиблінга, особливості сприйняття дитиною свого статусу в сім'ї, намагання знайти свою неповторну ідентичність, нішу в сім'ї є хоч і не абсолютними, але вагомими детермінантами становлення підростаючої особистості.

Тема 8. Розвиток концептуальних підходів до супроводу сім'ї з проблемною дитиною. Поняття «проблемна дитина». Чинники

батьківського ставлення до проблемної дитини. Результат вивчення сім'ї, що має проблемну дитину.

Короткий виклад матеріалу. Психологічну ситуацію сім'ї, що має проблемну дитину, розглядають здебільшого через призму функціонування самої дитини. Проблемна дитина описується як така, що характеризується поведінкою, при якій її батьки, інші дорослі не можуть з нею ефективно взаємодіяти. До загальних індивідуально-психологічних і соціально психологічних ознак таких проблемних дітей відносять надмірні агресивність, активність, збудливість, імпульсивність, плаксивість, крик, ревнощі, заздрощі, безвідповідальність, емоційні реакції, прив'язаність до матері, переживання страхів тощо.

Традиційно вважається достатнім обмежитися методичними рекомендаціями батькам та деякими порадами щодо виховання проблемної дитини. Однак, як засвідчує теорія та практика, такий вплив, незважаючи на старання та зусилля спеціалістів, недостатній, позаяк не враховується один із аспектів, який потребує особливої уваги – інші члени ядерної сім'ї.

Виділяють характеристики рівнів функціонування сімейної системи, як:

а) індивідуальний – характеризує функціонування окремого члена сім'ї як елемента сімейної системи;

б) мікросистемний – стосується функціонування ядерної сім'ї, що включає шлюбну підсистему – шлюбних партнерів (чоловіка й дружину) та батьківську (батьки як команда та батьки і їхні діти). Урахування таких рівнів дає змогу забезпечити чисельність діагностичних перспектив під час роботи із сім'єю.

Члени сімей, що мають проблемних дітей, майже завжди переживають тривалий стрес, наслідком якого можуть бути особистісні зміни: вони відчують нервово-психічне та фізичне навантаження, втому, напругу, тривогу та невпевненість щодо майбутнього, сімейні стосунки порушуються і спотворюються, соціальний статус сім'ї знижується тощо. У сім'ях, що мають

проблемних дітей, основними чинниками батьківського ставлення виступають:

- афективність – надлишок батьківського роздратування, невдоволення чи занепокоєння, тривоги та страху;
- недовіра до можливостей дітей, підозрілість щодо змін; недостатня чуйність, нечутливість батьків;
- несвоєчасний або недостатній відгук на прохання дітей, їхні потреби, настрої й афекти;
- суперечливість у стосунках із дітьми представлена різними сторонами, які часто взаємно виключають одна одну.

Причинами основних скарг членів сімей, які звернулися за психологічною допомогою, а у подальшому склали нашу вибірккову сукупність, були:

- самотійно не можуть справитися з дитиною,
- не розуміють як правильно з нею спілкуватися,
- неприємно вражені її поведінкою, реакціями тощо,
- відчують негативні емоційні стани щодо поведінки дитини, яка потребує багато часу, зусиль,
- поведінкові прояви таких дітей викликають неприємні емоції в оточуючих, які не завжди знають, як таку поведінку сприймати та як на неї реагувати.

Першочергові завдання і хід діагностичної процедури з вивчення особистісного та міжособистісного функціонування членів сім'ї на рівні шлюбної та батьківської підсистем, які передбачають знання особливостей життєвої ситуації членів сім'ї, їхніх зовнішніх, і внутрішніх аспектів, особливості образу світу, уявлення про життя, образ власного Я, уявлення та ставлення до партнера і інших загалом, причини проблемності дитини та неблагополуччя сім'ї.

Результат вивчення сім'ї, що має проблемну дитину:

- досягнення розуміння індивідуальних цілей та прагнень членів сім'ї;
- отримання членами сім'ї нової інформації, яка змінить їхнє бачення про свої проблеми;
- досягнення певних змін у взаєминах сім'ї;

- усвідомлення потреби позитивних змін у структурі особистісного і міжособистісного функціонування;
- реалізація очікуваного результату у повсякденному житті.

Тема 9. Психологічний супровід сім'ї в кризовій ситуації.

Поняття сімейної кризи. Три групи чинників сімейних криз. Ознаки сімейної кризи. Нормативні сімейні кризи. Ненормативні сімейні кризи.

Короткий виклад матеріалу. Нормативна криза – це труднощі, пов'язані з проходженням сім'єю основних етапів життєвого циклу. Ненормативна сімейна криза – це криза, виникнення якої є потенційно можливим на будь-якому етапі життєвого циклу сім'ї і пов'язано з переживанням негативних життєвих подій, що визначаються як кризові. Г. Хілл виділив три групи чинників, що призводять до виникнення сімейних криз:

1. Зовнішні утруднення (відсутність власного житла, роботи та ін.).
2. Несподівані події, стреси (сім'я або один з її членів стає жертвою терористичного акту, автомобільної, залізничної або авіа-катастрофи та ін.).
3. Внутрішня нездатність сім'ї адекватно оцінити і пережити будь-яку сімейну подію, що розглядається нею в якості загрозливого, конфліктного або стресового (серйозна хвороба або смерть одного з членів сім'ї, подружня зрада, розлучення та ін.).

Перша група чинників зазвичай є сферою діяльності соціальних працівників і соціальних педагогів. З наслідками дії другої групи чинників мають справу кризові психологи, лікарі, психотерапевти. Фактори третьої групи найчастіше приводять сім'ю до фахівця в галузі області сімейної психології і психотерапії.

Ознаками сімейної кризової події можуть виступати:

- наднормативність для цієї сім'ї;
- загрозливий функціонуванню сім'ї характер події;
- різке зростання внутрішньоособистої напруженості, кризовий стан членів сім'ї;

- виникнення міжособистих конфліктів в сім'ї, що вимагають їх розв'язання, і відсутність у членів сім'ї досвіду рішення конфлікту такого рівня;
- виснаження адаптаційних ресурсів членів сім'ї;
- прогресуючі негативні зміни в сімейній ситуації;
- утруднення функціонування сім'ї у зв'язку із зіткненням з ситуаціями, аналогічних яким не було в сімейному досвіді;
- порушення стереотипів поведінки членів сім'ї.

У кожній ненормативній сімейній кризі можна виділити наступні її взаємопов'язані компоненти:

1. Кризова подія.
2. Сприйняття і розуміння членами сім'ї того, що відбувається.
3. Ставлення членів сім'ї до цієї події і особливості переживання ними.
4. Зміни в сімейній системі.
5. Можливі індивідуальні і загальносімейні способи виходу з кризи.

Більшість ненормативних сімейних криз мають свої закономірності протікання, знання про яких потрібні психологові для організації адекватної психологічної допомоги.

До ненормативних сімейних криз, зазвичай, відносяться:

- подружня зрада;
- розлучення;
- важка хвороба;
- інцест;
- смерть члена сім'ї.

Всі різновиди сімейних криз потребують кваліфікованої психологічної допомоги.

Тема 10. Програма психологічного супроводу сім'ї. Цільвий компонент психологічного супроводу. Змістовний компонент психологічного супроводу. Процесуально-технологічний компонент психологічного супроводу. Оцінно-результативний компонент психологічного супроводу.

Короткий виклад матеріалу. Тривалий процес виходу із атипової ситуації сім'ї вимагає особливої моделі психологічного супроводу – такої, яка б дала змогу органічно включити методи та прийоми психологічного впливу для аналізу та усвідомлення помилок повсякденного життя, віднайти природні ресурси розуміння та прийняття гармонійного функціонування, створити умови для розвитку адаптаційних та розвивальних можливостей кожної окремої особистості та сімейної системи в цілому.

Реалізуючи завдання психологічного супроводу, аналізуючи рівні розвитку показників особистісного та міжособистісного функціонування членів сімей важливо опиратися на виділені у теоретичних розділах моделі психологічної допомоги сім'ї, які висовують свої цілі впливів та змін, фіксують напрями та характер таких змін, що дають членам сім'ї змогу перейти на новий рівень функціонування. Зміни у процесі супроводу є результатом контакту людини з власною сутністю, входженням в стан нової свідомості; результатом аналізу та розвитку здатності змінюватися, вдосконалюватися, перебудовувати відносини з урахуванням нових обставин і зрілості членів сім'ї; результатом розвитку потреби в удосконаленні, актуалізації самого себе, особистісного зростання; результатом визнання власних ресурсів.

Лише у тій сімейній системі відбувається прогрес в особистісному та сімейному функціонуванні, де є орієнтація членів сім'ї на зміни (зростання), на відкриті соціальні зв'язки, наповнені позитивними установками; на подолання раніше властивої сім'ї закритості, активізацію дій до дійсно відкритої системи. Трансформація системи як цілого можлива за умов, коли всі члени родини можуть розвиватися і рости як особистості; коли вони збільшують власні можливості системи до змін, свободи вибору та зростання для кожного члена сім'ї, розвивають компетентності в зрілому та диференційованому підході до проблем і конфліктів.

Окрім спрямованості ресурсів на зміни у функціонуванні сім'ї, важливо перевести сімейну систему в режим свідомого руху відповідно до її внутрішніх вимог, тобто на усвідомлення наявності різних

тенденції еволюції системи. Саме свідоме прагнення дорослих членів сім'ї взаємодіяти в режимі постійного розвитку дає змогу забезпечити стійкість сімейної системи в процесі змін. Тобто, завдання психологічного супроводу заключається у розв'язанні питання про те, як допомогти членам сім'ї в усвідомленні власних потреб розвитку та способів «виведення» сім'ї на шлях внутрішньої тенденції розвитку сім'ї як системи.

При роботі з кожною людиною та сім'єю цілі і завдання унікальні, як і їхня життєва ситуація. Але, якщо дотримуватися загального завдання психологічного супроводу – то це зовсім не забезпечення психологічного комфорту і звільнення від страждань, а допомога прийняти життя в усіх його проявах, пройти через життєві труднощі і, переосмисливши власні відносини з собою, іншими, світом загалом, відповідати за своє життя і життя близьких, продуктивно перетворити власну життєву ситуацію з неможливості жити і реалізовувати свої потреби, цілі та цінності в ситуацію можливості жити і розвиватися. При такому підході здійснюється потрібна та достатня підтримка, надається цільова допомога, яка гнучко змінює свою форму відповідно до особливостей та вимог життєвої ситуації сім'ї, її стану, зони її найближчого розвитку.

Основний компонент супроводу – відбір і застосування засобів, що дають змогу створити умови для стимулювання позитивних змін в особистості і її системі відносин з собою, іншими людьми та світом загалом, опанувати способами продуктивної взаємодії. На етапах психологічного супроводу осмислюються результати діагностики і на цій основі продумуються умови, достатні для позитивного розвитку особистості та сім'ї, набуття продуктивного ставлення до себе, інших, світу загалом і гнучкості, здатності успішно взаємодіяти з самим собою, іншими та соціумом, адаптуватись у ньому. Далі розробляється і реалізується гнучка індивідуальна або групова програма психологічного супроводу, яка зорієнтована на конкретну людину або сім'ю і враховує їх особливості та потреби (рис. 3).

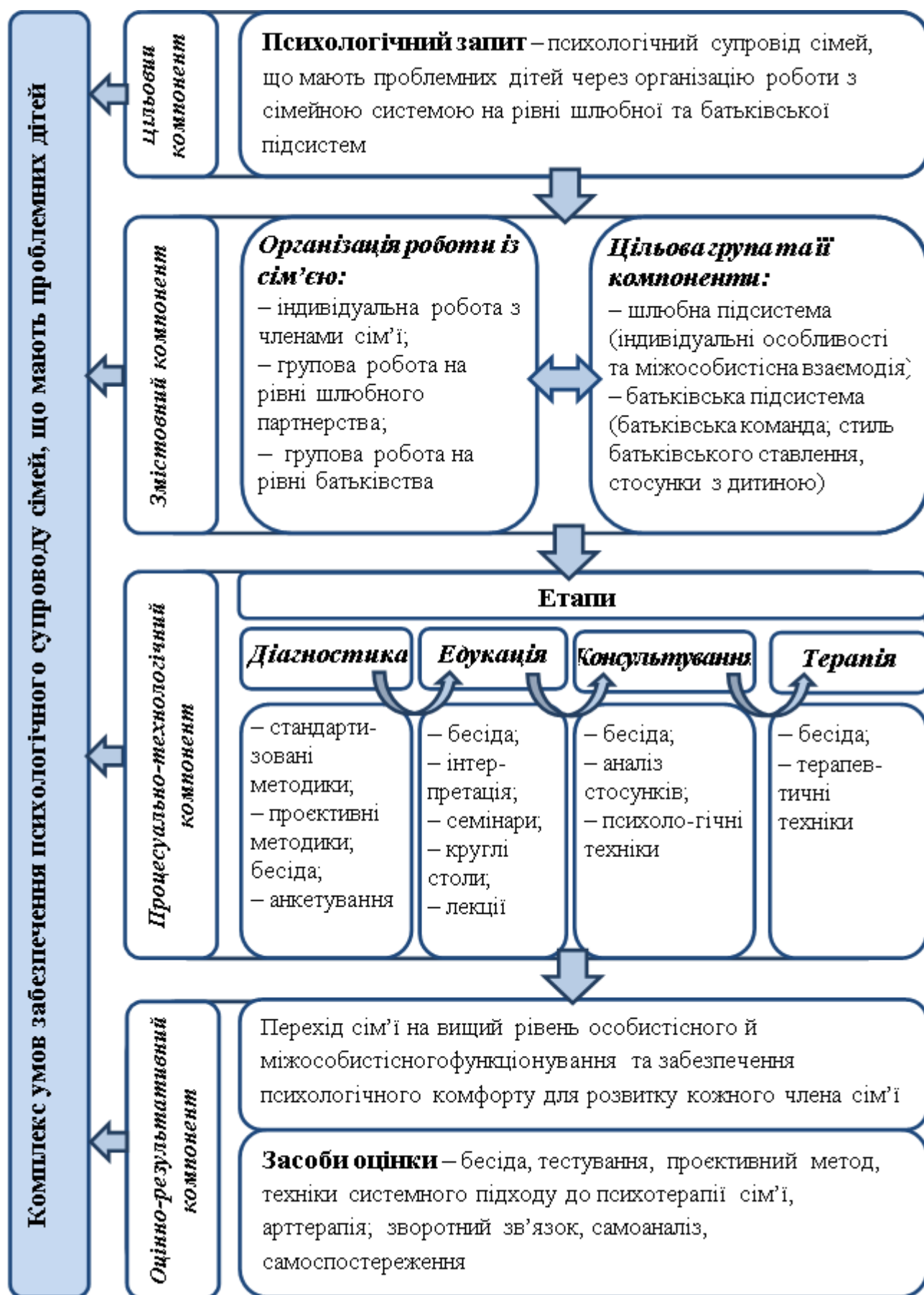

Рис. 3. Структурна-функційна модель психологічного супроводу сімей

Емпіричне дослідження – перший етап ПС, дає змогу виділити основні прогалини у знаннях і навичках членів сімей щодо їх особистісного та міжособистісного функціонування.

Другий етап психологічного супроводу, *психоедукаційний*, спрямований на навчання – пояснення та донесення потрібної для сімейної ситуації інформації про психологічні негаразди особистісного і міжособистісного функціонування та їхні наслідки для кожної особистості та сім'ї в цілому, помилки виховних впливів і батьківського ставлення, виділені на діагностичному етапі. Навчання спрямоване на усвідомлення, засвоєння та присвоєння навиків ефективної внутрісімейної комунікації; навичкам активного слухання, вираження думок і почуттів від першої особи («Я-повідомлення»). Під час психоедукації надаються відповіді на запитання, члени сімей ознайомлюються з необхідною та бажаною літературою, яка розкриває та пояснює зміст тієї чи іншої проблеми. Методи психоедукаційної роботи можна представити як блоки (О. Бодальов, В. Столін) [52; 53]. Психоедукаційний етап певною мірою – психотерапевтичний, оскільки лише діяльність (С. Рубінштейн [447]), творчість можуть вивести із стану тривоги та відчаю. У кінцевому результаті навчальна діяльність сприяє перебудові психіки членів сім'ї на спокійну оцінку їхніх переваг і недоліків. На цьому етапі роль психолога першочергова, коли він навчає не лише оптимальному мінімуму психологічних знань, але й надає упевненості успіху діяльності, допомагає усвідомити потреби цієї діяльності. Фахівець підтримує, навіть тоді, коли перші психологічні спроби клієнта закінчуються невдало. У членів сім'ї якісно змінюється ставлення до інших, вони краще усвідомлюють, як проявляти любов, тепло, прийняття. Бажання дійсно допомогти власній сім'ї вийти на кращий рівень функціонування розвиває у членів сім'ї творчі реєстри їхньої особистості, які у стресовій ситуації дають змогу нейтралізувати негативні внутрішні психологічні стани, переструктурувати життєві цілі й ієрархію установок [16].

Психоедукаційний етап спрямований на виконання визначених задач, а саме на: розширення психологічних знань про сімейні стосунки й особливості сімейного виховання під час бесіди, групових дискусій, аналізу проблемних ситуацій; розвиток основних соціальних умінь і навичок: уважного ставлення до іншого, розуміння потреб оточуючого, вміння підтримувати та розв'язувати конфліктні ситуації, висловлювати свої почуття і помічати почуття інших людей; пошук ресурсів сім'ї, що дають змогу кожному з її членів усвідомити та використовувати можливості для саморозвитку; надання інформації про особливості функціонування сім'ї, завдання, що стоять перед нею в кризові періоди, вікові психологічні особливості розвитку особистості, а також можливості отримання додаткової допомоги в інших фахівців; аналіз негативного досвіду шлюбних стосунків у сім'ї, неадекватних батьківських установок, насамперед, на основі обговорень типових ситуацій спілкування між партнерами та взаємодії з дитиною; пошук можливостей оптимізації шлюбних та сімейних стосунків, процесу виховання дітей у сім'ї; розвиток навичок спілкування, прийомів саморегуляції, самопізнання.

Третій етап ПС – *психологічне консультування*, де основним засобом роботи є бесіда, спрямована на розв'язання міжособистісних і внутрішньо-особистісних негараздів. Одне із суперечливих питань – відповідність сімейного консультування і сімейної психотерапії. Розподіл цих двох сфер – складне завдання. І консультування, і психотерапія використовують одні й ті самі теоретичні знання і набір технічних засобів. І в першому, і в другому випадках допомога клієнту ґрунтується на взаємодії між консультантом і клієнтом. Тому, сімейне консультування розглядається як один із різновидів сімейної психотерапії.

Водночас більшість дослідників указує на те, що сімейне консультування має свою специфіку і є підстави вважати його окремим напрямом психологічної практики. У науковій літературі подані такі визначення цих двох видів психологічної допомоги: 1. Сімейне консультування – короткотривалий процес, спрямований на допомогу та підтримку сім'ї у розв'язанні актуальних, чітко

усвідомлюваних проблем, які нещодавно проявилися. 2. Сімейна психотерапія – довготривалий, глибокий процес, у якому, окрім розгляду актуальної сімейної ситуації, як правило, має місце аналіз минулого сім'ї та сімейна реконструкція. В обох випадках психологічної практики наявний психотерапевтичний процес, але вони відрізняються один від одного складністю ситуації, в якій перебуває сім'я, її проблемами та цілями діяльності.

Індивідуальне психологічне консультування спрямоване на роботу з одним із членів сім'ї і ґрунтується на ідеї М. Боуена про те, що зміни навіть одного члена сім'ї змінюють усю систему внутрісімейних стосунків. Розвиваються класичні взаємини «консультант – клієнт», однак присутній контекст сімейних стосунків (у пам'яті й образах тощо). До задач індивідуального консультування включено: допомога краще розібратись у суті проблеми, зняти емоційне напруження, усвідомити ситуацію, що склалася; розширення уявлення про себе, проблемну сімейну ситуацію, навколишню дійсність загалом, унаслідок чого по-новому бачиться й оцінюється ситуація, віднаходяться альтернативні варіанти поведінки в ній; допомога брати на себе відповідальність за власний «внесок» у сімейну ситуацію; підтримка віри у свої сили, готовність реалізувати виявлені способи подолання сімейних проблем насамперед через зміну власного ставлення до них і власної поведінки.

У груповому консультуванні бере участь ядрена сім'я. Цей вид психологічної допомоги використовується тоді, коли проблеми стосуються усієї сімейної системи загалом. Групове сімейне консультування передбачає організацію роботи гомогенних груп (шлюбних, батьківських), які використовуються на певних етапах роботи з сім'єю. Робота з шлюбними партнерами передбачає участь у консультації разом чоловіка і дружини, їхня поведінка робить наочними звичні моделі взаємодії одне з одним. Важливо підвести їх до усвідомлення конфліктних, непродуктивних форм взаємодії, а потім відшукати нові, продуктивні.

Робота із батьками, як командою, і окремо з батьком та матір'ю – більш діагностична, дає змогу одразу ж побачити ті проблеми й

труднощі, на які клієнти скаржаться, де основним симптомом, з їхньої точки зору є проблемна дитина. Так, особливості їхньої взаємодії під час психоконсультаційного процесу розкривають багато чого з того, про що буває важко говорити. Вони дають змогу наочно вирізнити те, що визначає характер стосунків і що самим членам подружжя та батькам важко чітко визначити. Під час роботи з обома батьками можна безпосередньо апелювати до зразків їхніх стосунків, що проявляються в особливостях взаємодії батька та матері.

Психологічне консультування передбачає задоволення поставлених до цього етапу психологічної допомоги задач: досягнути росту ресурсів сім'ї у сфері самоорганізації та саморозвитку. Результатом психологічної роботи стає ріст компетентності сім'ї у розв'язанні нормативних і ненормативних криз та проблем; здійснюється оптимізація рольової структури сім'ї, підвищення рівня її спільності та задоволеності шлюбом, покращення міжособистісної комунікації; забезпечуються профілактичні цілі, пов'язані з ростом фрустраційної толерантності сім'ї; розширюються адаптивні можливості з успішним розв'язанням конфліктів, криз, проблем сім'ї.

Важливо, аби у процесі психологічного консультування члени сім'ї могли диференціюватися у сімейному спілкуванні, осмислювали наявні способи взаємодії в сім'ї та оволоділи продуктивними способами виходу з проблемних ситуацій, розвивали в собі почуття суб'єктності й упевненості у своїх силах. Варто зазначити, що основний метод психологічного консультування – не та чи інша психотехніка, а бесіда, як особлива форма взаємовідії у системі «психолог – клієнт». При цьому, який би варіант не обрався для консультування сім'ї, що звернулася за допомогою, важливо спиратися на позитивні ресурси її членів, намагатися підтримати й розвивати їхні кращі почуття та здібності.

Важливий компонент психологічного супроводу – четвертий етап – психотерапевтичний. *Головне завдання психотерапевтичного етапу* – використати техніки сімейної психотерапії та під кутом зору системної сімейної психотерапії пропрацювати кризові процеси сім'ї

на рівані шлюбної та батьківської підсистем, результатом функціонування яких є емоційно-поведінкові проблеми дитини.

Відповідно до ефективних підходів у роботі з сімейною системою та опираючись на результати емпіричного дослідження використано психотерапевтичні техніки, які зарекомендували себе досить ефективно у практичній роботі.

1. *Діаграма сім'ї* – вивчення системи внутрісімейних взаємин. У своєму дослідженні ми опиралися на роботу із діаграмою, запропонованою М. Боуеном у 1978 році, яка аналізується в межах «міжпоколінного підходу» сімейної терапії. Її мета – отримати цілісну картину, розглядаючи всі феномени і події сімейного життя в інтегральній вертикально-спрямованій перспективі. Діаграма сім'ї має достатньо спільного з традиційними підходами до збору даних історії родини. Головна відмінність – структурованість і схематизація. Діаграма ілюструє специфіку сімейних взаємин символами, які разом із іншими даними використовують для зображення взаємин членів сім'ї і їх позицій в сімейній системі. Така діаграма – карта сім'ї, яка допомагає виділити те, що було неусвідомленим, або ж таємницею для окремих членів сім'ї, витягуючи «скелети з шафи».

2. «Сімейна скриня» – ще одна ефективна техніка при психотерапії сімейної системи. Тривалість її використання обумовлюється вагою психічних розладів у членів сім'ї, виразністю міжособистісних конфліктів в сім'ї, мотивацією членів сім'ї до досягнення терапевтичних змін. Клієнтові пропонують уявити образ сімейної скрині, передбачаючи, що в описі будуть представлені незадоволені сімейні та особистісні потреби, конфлікти або афекти, що утворюють зміст несвідомого. Образи, пов'язані з несвідомим, досить універсальні і мають статус архетипових, що співвідносяться з екзистенційними життєвими ситуаціями

Основа методу складає вільне фантазування у формі образів, «внутрішніх картин» на задану психотерапевтом тему. Психотерапевт при цьому виконує контролюючу, супроводжуючу і спрямовуючу функції. Це певною мірою нагадує психотерапію за методом символдрами, яку можна представити як певну тривимірну систему

координат, де одна вісь являє роботу з конфліктами (перша складова), інша – роботу, спрямовану на задоволення архаїчних потреб (друга складова) і третя – робота, націлена на розвиток креативності клієнта (третя складова). При цьому клієнт описує свої актуальні переживання, символічно описуючи несвідомі чи передсвідомі переживання.

3. Психотерапевтична техніка «Написання казки» – один із методів психологічної роботи, який використовує казкову форму для інтеграції особистості, розвитку творчих її здібностей, розширення свідомості, вдосконалення взаємодії зі світом. У науково-психологічній літературі психологічне лікування казками відкриває ресурсні знання щодо власної особистості та є психотерапевтичним (Т. Зінкевич-Євстигнеєва); являє собою процес утворення зв'язків між казковими подіями та поведінкою в реальному житті, процес перенесення казкового сенсу до реальності (В. Пропп); є процесом активізації ресурсів, потенціалу особистості (К. Юнг); розкриває внутрішній та зовнішній світ, осмислення пережитого, моделювання майбутнього (Е. Берн).

Таким чином, використовуючи змістовні ресурси психологічної допомоги при реалізації психологічного супроводу узагальнимо, що при реалізації як психодіагностичного, так і психоедукаційного, психоконсультативного, психотерапевтичного, основним методом є метод бесіди. Основні правила бесіди, у поєднанні з іншими методами та техніками передбачають, що члени сім'ї на рівні шлюбного та батьківського партнерства чітко й відверто висловлюють свої думки та почуття від першої особи (само-рефлексія); вербальні та невербальні прояви почуттів співпадають (конгруентність); враховується рівень розуміння партнера (емпатія). Під час реалізації етапів психологічного супроводу членів сім'ї стимулюють до створення щирих взаємин, до змін щодо неконструктивної динаміки сімейних стосунків із використанням контролю над своїми емоційними реакціями. Акцентується увага та можливість уникати триангуляції під час сімейних конфліктів, не орієнтуватися на партнера, а проявляти достатній рівень диференціації, не використовувати невротичні захисні механізми.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Контроль здійснюється на кожному практичному та лабораторному занятті за результатами виконання практичних завдань й усних відповідей студентів із теми, що вивчається.

Оцінка практичної роботи та лабораторної роботи залежить від якості виконання усіх завдань, оформлення, висновків. Практичні заняття оцінюються **від 0 до 1 балів**.

0,3 бали студент отримує за логічну відповідь, що включає деякі узагальнення, побудована на основі матеріалу лекції та кількох підручників; часткове вміння наводити власні приклади й здійснювати їх порівняльний аналіз; спроба назвати основні психотерапевтичні терміни з розумінням їх суті.

0,4 бали студент отримує за усну відповідь на занятті у тому разі, якщо ця відповідь послідовна, чітка, структурована, логічна, за матеріалом основних підручників; часткове вміння наводити власні приклади и здійснювати їх порівняльний аналіз; часткове розкриття суті основних термінів з психології здоров'я.

0,5 бали студент отримує за чітку, частково структуровану, логічну відповідь чітка, що розкриває основні поняття і побудована на основі матеріалу лекції та кількох підручників; аргументоване посилення на додаткові наукові джерела, спеціальну літературу, наведення власних прикладів уміння здійснювати їх порівняльний аналіз.

1 бал студент отримує в тому разі, якщо ця відповідь чітка, структурована, логічна; включає узагальнені, систематизовані позиції; побудована на основі матеріалу лекції та кількох підручників; аргументоване посилення на додаткові наукові джерела, спеціальну літературу, наведення власних прикладів; порівняльний аналіз понять з психології здоров'я із використанням діагностичних методик.

Лабораторні заняття оцінюються **від 0 до 1 балів**.

0,2 бал виставляється за поверхневу відповідь: відповідь хаотична, фрагментарна, відтворення заученого матеріалу без

усвідомлення його суті, без використання демонстраційного матеріалу.

0,5 бала студент отримує за усну відповідь на занятті у тому разі, якщо ця відповідь послідовна, чітка, структурована, логічна, за матеріалом основних підручників; часткове вміння наводити власні приклади и здійснювати їх порівняльний аналіз.

1 бал студент отримує в тому разі, якщо ця відповідь чітка, структурована, логічна; включає узагальнені, систематизовані позиції; порівняльний аналіз понять з психології здоров'я із використанням діагностичних методик.

Підсумковий контроль передбачає виконання модульних контрольних робіт. За виконання модульних контрольних робіт студент може отримати максимум 60 балів.

Загальна сума балів визначається як сума балів за поточну навчальну діяльність, проміжний модульний контроль й індивідуальну роботу. Максимальна кількість балів, які студент може набрати за результатами оцінювання всіх видів навчальної діяльності, дорівнює 100.

Оцінка з дисципліни виставляється за національною шкалою, за 100-бальною системою та за шкалою ECTS.

Таблиця 3

Поточний контроль (мах = 40 балів)				Модульний контроль (мах = 60 балів)	Загальна кількість балів
Змістовний модуль 1	Змістовний модуль 2	Змістовний модуль 3	Інші види робіт	60 балів	100 балів
Теми 1–3	Теми 4–7	Теми 8–10	4 бали		

Шкала оцінювання

Таблиця 4

Оцінка в балах за всі види навчальної діяльності	Оцінка	
	для екзамену	для заліку
90 – 100	Відмінно	Зараховано
82 – 89	Дуже добре	
75 – 81	Добре	
67 – 74	Задовільно	
60 – 66	Достатньо	
1 – 59	Незадовільно	Незараховано (з можливістю повторного складання)

Політика щодо дедлайнів та перескладання

Роботи, які здаються із порушенням термінів без поважних причин, оцінюються на нижчу оцінку (-1бал).

Перескладання відбувається із дозволу деканату за наявності поважних причин.

Неформальна освіта

Отримані сертифікати підвищення кваліфікації, участь у Вебінарах, конференціях та ін., тема яких відповідає навчальній дисципліні зараховуються як:

- 6–15годин як виступ на 2 практичних;
- 15–30 годин – як МКР.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота є невід'ємною складовою вивчення навчальної дисципліни. Вона здійснюється за такими напрямками:

- підготовка теоретичних питань до практичних та лабораторних занять;
- виконання практичних завдань;
- конспектування першоджерел;
- ведення словника основних понять;
- підготовка есе;
- виконання індивідуальних (професійно-орієнтованих) завдань;
- самостійне вивчення тем із зазначеним переліком пунктів;
- підготовка до підсумкових модульних робіт;
- підготовка до екзамену.

Підготовка теоретичних питань до практичних занять та практичних питань до лабораторних занять передбачає опрацювання питань теми практичного та лабораторного заняття. Ці питання могли як розглядати під час лекції, так і виноситися на самостійне опрацювання.

Алгоритм підготовки:

- визначте питання для підготовки (ви маєте розглянути усі питання, зазначені у плані практичного заняття);
- візьміть у бібліотеці університету (читальному залі або на кафедрі) джерела, зазначені у списку основної літератури до заняття. При підборі літератури ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним);
- визначте розділи (теми або параграфи), у яких розкрито питання практичного та лабораторного заняття;
- прочитайте ці розділи;
- складіть план (простий або складний) відповіді на кожне питання;
- визначте основні поняття, які ви повинні засвоїти;
- проаналізуйте, як опрацьований матеріал пов'язаний з іншими питаннями теми;

- для кращого засвоєння та запам'ятовування матеріалу складіть короткий конспект, схеми, таблиці або графіки по прочитаному матеріалу;

- визначте проблеми в опрацьованому матеріалі, які ви недостатньо зрозуміли. З цими питаннями ви можете звернутися на консультації до викладача;

- перевірте, як ви засвоїли опрацьоване питання. Ви можете це зробити, відповівши на тестові питання до теми або розв'язавши практичні завдання.

Конспектування першоджерел передбачає поглиблений розгляд окремих питань теми. Для конспектування можуть пропонуватися статті з фахових журналів, розділи монографій або підручників.

Алгоритм підготовки:

- прочитайте запропоноване першоджерело;
- правильно оформіть бібліографію першоджерела (автор, назва, вихідні дані);
- складіть план (простий або складний);
- для кожного пункту плану виділіть основні положення проблеми, яка висвітлюється у першоджерелі;
- представте прочитаний текст у вигляді тез або анотації, використовуючи, при потребі, схеми, таблиці, графіки тощо;
- для самоперевірки перекажіть статтю, використовуючи власний конспект.

Підготовка есе передбачає глибокий та детальний аналіз проблеми, винесеної у темі есе.

Алгоритм підготовки:

- ознайомтеся з вимогами до есе;
- підберіть літературу, у якій розкривається тема есе. При підборі літератури ви можете користуватися бібліотечними каталогами (алфавітним, предметним або систематичним);
- складіть план есе;
- опрацюйте літературні джерела, користуючись порадами до конспектування першоджерел;
- систематизуйте опрацьований матеріал відповідно до плану есе;

- дайте власний критичний аналіз та оцінку висвітленої проблеми;

- оформіть есе відповідно до вимог;

- на основі есе підготуйте усну доповідь на практичне заняття.

Підготовка до підсумкової модульної роботи (ПМР), екзамену має на меті узагальнення та систематизацію знань з дисципліни у цілому.

Алгоритм виконання:

- ознайомтеся з переліком питань та завдань до ПМР або екзамену;

- підберіть підручники, інструктивно-методичні матеріали або іншу довідкову літературу, необхідну для підготовки (її перелік ви можете знайти в робочій програмі або інструктивно-методичних матеріалах);

- перегляньте зміст кожного питання, користуючись власними конспектами або підручниками;

- визначте рівень знань з кожного питання;

- визначте питання, які потребують ретельнішої підготовки (опрацювання додаткової літератури, складання конспектів, схем, виконання окремих завдань тощо).

З цією метою зверніться до алгоритму підготовки теоретичних питань до практичних занять:

- для самоперевірки перекажіть теоретичні питання або виконайте практичне завдання. Примітка: якщо ви маєте труднощі у підготовці окремих теоретичних питань або виконанні практичних завдань, ви можете звернутися за консультацією до викладача. Час проведення консультацій зазначений у Графіку проведення консультацій (кафедра практичної психології та психодіагностики).

Вимоги до есе:

Бакалаври, для отримання достатньої кількості балів, пропонується підготувати рефлексійні, або аналітичні, або критичні, або розповідні, або описові есе на обрану тему обсягом до 10 сторінок.

Обов'язково проаналізувати останні наукові дослідження щодо обраної тематики та запропонувати психологічні рекомендації у полі психології супроводу сім'ї.

Орієнтовна тематика есе (бакалавр має право запропонувати власну, дотичну до напряму дослідження):

- 1) Психологічний супровід як методологічна парадигма.
- 2) Аналіз поняття психологічного супроводу як системи «людина-людина».
- 3) Поняття психологічного супроводу в зарубіжній та українській літературі.
- 4) Розмежування понять психологічний супровід, психологічна допомога, психологічне консультування, психологічна підтримка, психологічна корекція, психотерапія.
- 5) Моделі супроводу.
- 6) Вузлові категорії обговорення супроводу батьківства.
- 7) Батьківство як соціально-культурний феномен.
- 8) Мета та завдання психологічного супроводу батьківства.
- 9) Моделі феномену батьківства.
- 10) Проблема супроводу батьківства в українській та зарубіжній літературі.
- 11) Історія психологічного супроводу батьківства.
- 12) Теорії супроводу батьківства.
- 13) Розвиток концептуальних підходів до супроводу сім'ї.
- 14) Психологічний супровід молоді сім'ї.
- 15) Психологічний супровід сім'ї як системи.
- 16) Психологічний супровід сім'ї з проблемною дитиною.
- 17) Психологічний супровід на рівні шлюбної, батьківської і сиблінгової підсистем.
- 18) Програма психологічного супроводу сім'ї.
- 19) Комплексна діагностика сім'ї як системи.
- 20) Інформаційна просвіта, психоедукація.
- 21) Психоконсультація членів сім'ї.
- 22) Психотерапія сім'ї.
- 23) Основні складові психологічного супроводу сім'ї, яка має дитину з обмеженими властивостями здоров'я.

- 24) Діагностичні методи та методики виявлення проблем батьків, що мають дітей з обмеженими властивостями здоров'я.
- 25) Психологічний супровід сім'ї з прийомною дитиною.
- 26) Психотерапевтична техніка «Сімейна скриня» в роботі психолога з супроводу сім'ї.
- 27) Психотерапевтична техніка «Написання казки» в роботі психолога з супроводу сім'ї.
- 28) Психотерапевтична техніка «Сімейна діаграма» в роботі психолога з супроводу сім'ї.
- 29) Психологічний супровід сім'ї на етапі розлучення.
- 30) Психологічний супровід батьків.
- 31) Психологічний супровід сімей.
- 32) Психологічний супровід шлюбної сім'ї.
- 33) Психологічний супровід батьківської сім'ї.
- 34) Психологічний супровід сиблінгів в сім'ї.
- 35) Психологічний супровід дітей групи ризику.

Академічна доброчесність

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:

– Самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання.

– Посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей.

– Дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; дотримання принципів та положень Етичного кодексу психолога

(<http://nsj.gov.ua/files/1448287570%D0%95%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B0.docx.pdf>).

– Надання достовірної інформації про результати власної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації.

За порушення академічної доброчесності (плагіат, фальсифікація, списування, обман тощо) здобувачі освіти можуть бути притягнені до академічної відповідальності: повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо); повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми; відрахування з Університету.

Усі письмові роботи перевіряються на наявність плагіату і допускаються до захисту із коректними текстовими запозиченнями не більше 25%. Списування під час контрольних робіт та екзаменів заборонені (в т.ч. із використанням мобільних пристроїв). Мобільні пристрої дозволяється використовувати лише під час он-лайн тестування (наприклад, програма Kahoot).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1) Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика: учеб. пособие для студентов старших курсов психологических факультетов и отделений университетов. Изд. 4-е, перераб. и доп. Киев: Освита України, 2007. 332 с.

2) Герман Н. І., Горобець Т. В. Казкотерапія як один із методів практичної діяльності психолога: метод. посіб. з дисципліни «Практика психологічного впливу в клінічній психології» для студентів психологічного факультету денної форми навчання спеціальності 6.030102 – психологія, 6.030103 – практична психологія. Черкаси: Вид. від Черкас. нац. ун-ту ім. Богдана Хмельницького, 2015. 142 с.

3) Довідник нормативно-правових документів психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій системи освіти України / упоряд.: Ю. А. Луценко, А. Г. Обухівська, І. В. Луценко, Н. В. Сосновенко. Київ: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. 475 с.

4) Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ: Педагогічна думка, 2016. 219 с.

5) Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей. Київ: Центр учб. літ., 2012. 232 с.

6) Кобильченко В. В. Психологічний супровід дітей дошкільного віку з порушеннями зору: монографія/Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. 205 с.

7) Мушкевич М. І. Психологічний супровід сімей, що мають проблемних дітей : монографія / М. Мушкевич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2019. – 456 с.

8) Braver S. L., Lamb M. E. Shared parenting after parental separation: The views of 12 experts. *Journal of Divorce & Remarriage*. 2018. Jul 4. 59 (5). P. 372–387.

9) Lamb M. E. Does shared parenting by separated parents affect the adjustment of young children? *Journal of Child Custody*. 2018. Jan 2. 15 (1). P. 16–25.

10) Smyth B. M., McIntosh J. E., Emery R. E., Howarth S. L. Shared-Time Parenting: Boundaries of Risks and Benefits for Children. *Parenting Plan Evaluations: Applied Research for the Family Court*. New York: Oxford, 2016. P. 118–169.

11) Wetzel E., Robins R. W. Are parenting practices associated with the development of narcissism: Findings from a longitudinal study of Mexican-origin youth. *Journal of Research in Personality*. № 63. 2016. P. 84–94.

12) Wright K. Inventing the “normal” child: Psychology, delinquency, and the promise of early intervention. *History of the Human Sciences*. 2017. 30(5). P. 46–67.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ

1. Психологічний супровід як методологічна парадигма.
2. Аналіз поняття психологічного супроводу як системи «людина-людина».
3. Поняття психологічного супроводу в зарубіжній та українській літературі.
4. Розмежування понять психологічний супровід, психологічна допомога, психологічне консультування, психологічна підтримка, психологічна корекція, психотерапія.
5. Моделі супроводу.
6. Вузлові категорії обговорення супроводу батьківства.
7. Батьківство як соціально-культурний феномен.
8. Мета та завдання психологічного супроводу батьківства.
9. Моделі феномену батьківства.
10. Проблема супроводу батьківства в українській та зарубіжній літературі.
11. Історія психологічного супроводу батьківства.
12. Теорії супроводу батьківства.
13. Розвиток концептуальних підходів до супроводу сім'ї.
14. Психологічний супровід молоді сім'ї.
15. Психологічний супровід сім'ї як системи.
16. Психологічний супровід сім'ї з проблемною дитиною.
17. Психологічний супровід на рівні шлюбної, батьківської і сиблінгової підсистем.
18. Програма психологічного супроводу сім'ї.
19. Комплексна діагностика сім'ї як системи.
20. Інформаційна просвіта, психоедукація.
21. Психоконсультація членів сім'ї.
22. Психотерапія сім'ї.
23. Основні складові психологічного супроводу сім'ї, яка має дитину з обмеженими властивостями здоров'я.
24. Діагностичні методи та методики виявлення проблем батьків, що мають дітей з обмеженими властивостями здоров'я.

25. Психологічний супровід сім'ї з прийомною дитиною.
26. Психотерапевтична техніка «Сімейна скриня» в роботі психолога з супроводу сім'ї.
27. Психотерапевтична техніка «Написання казки» в роботі психолога з супроводу сім'ї.
28. Психотерапевтична техніка «Сімейна діаграма» в роботі психолога з супроводу сім'ї.
29. Психологічний супровід сім'ї на етапі розлучення.
30. Психологічний супровід батьків.
31. Психологічний супровід сімей.
32. Психологічний супровід шлюбної сім'ї.
33. Психологічний супровід батьківської сім'ї.
34. Психологічний супровід сиблінгів в сім'ї.
35. Психологічний супровід дітей групи ризику.

Навчально-методичне видання

МУШКЕВИЧ Мирослава Іванівна

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД СІМ'Ї

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

(в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти
ступеня бакалавр факультету психології)

Друкується в авторській редакції

Формат 60x84 ¹/₁₆. Обсяг 5,12 ум. друк. арк., 5,01 обл.-вид. арк.
Наклад 100 пр. Зам. 53. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.